

Artikulu honen helburua da, alde batetik, Nafarroaren konkista eta inkorporazioari buruz dagoen bibliografiaren azterte analitiko bat egitea, bereziki azken 40 urte hauetako produktzio berezi daitezkeen korrante eta adar historiografiko ezberdinen arabera. Bigarren partean, premisa metodologikoak aztertzen dira: egoera geopolitikoa (Italia bereziki), dinastien arteko lehiaren eragina, Fernando Katolikoak eta garaiko Aita Santuek izan zuten protagonismoa, eta zuzenbidearen eta erakundeen iraupenaren sendotasuna.

Giltza-Hitzak: Nafarroaren konkista. Nafarroaren inkorporazioa. Nafarroa Gaztelan inkorporatua. Nafarroako zuzenbidea eta erakundeak. Nafarroaren historiografia.

El objetivo de este artículo es, por un lado, hacer un estudio analítico de la bibliografía existente en torno a la conquista e incorporación de Navarra, fundamentalmente en función de las distintas corrientes y ramas historiográficas que se pueden distinguir en la producción de los últimos 40 años. En la segunda parte se analizan las premisas metodológicas: situación geopolítica (Italia fundamentalmente), efecto de la lucha entre dinastías, protagonismo de Fernando el Católico y de los Papas de la época, y firmeza de la conservación del derecho y de las instituciones.

Palabras Clave: Conquista de Navarra. Incorporación de Navarra. Navarra incorporada a Castilla. Derecho e instituciones de Navarra. Historiografía de Navarra.

Le but de cet article est, en premier lieu, de faire une étude analytique de la bibliographie existante sur la conquête et l'incorporation de la Navarre, principalement en fonction des différents courants et branches historiographiques de la production des 40 dernières années. La deuxième partie analyse les prémisses méthodologiques : la situation géopolitique (de l'Italie, notamment), l'effet de la rivalité entre dynasties, le rôle de Ferdinand le Catholique et des Papes de l'époque et la protection des droits et des institutions.

Mots-Clés : Conquête de la Navarre. Incorporation de la Navarre. La Navarre incorporée à la Castille. Droits et institutions de la Navarre. Historiographie de la Navarre.

Nafarroaren konkista eta inkorporazioa (1512-1515).

Zenbait gogoeta, azken
ekarpen historiografikoak
bereziki kontuan hartuz¹

(Conquest and incorporation of
Navarre (1512-1515). Some
considerations taking particularly into
account the recent bibliography)

Arrieta Alberdi, Jon

Euskal Herriko Unib. (UPV/EHU). Zuzenbide Fak.
Nazioarteko Zuzenbide Publikoaren, Nazioarteko
Harreman eta Zuzenbide Historiaren Saila. Manuel
de Lardizabal pasealekua, 2. 20018 Donostia
dhparali@ehu.es

1. Sarrera. Artikulu honen helburuak

Denbora, tradizio biblikoaren zenbatzeko moduan hartuz, 2000 urteko ziklotan be-
reizten zen, 500 urteko zatiak eginez. Denboraren sendotasun epe hauek kontuan
hartuz, 500 urtekoa daukagu 2012an, 1512ko gertakarien ondoren: badirudi au-
kera egokitzen har genezakeela urteurren hori, besteak beste, Nafarroaren histo-
riari dagokionez, erresumaren konkistaren inguruan sortu den historiografia azter-
tzeko. Ezin dugu baztertu, halaber, europar ikuspegiarekin historiari begiratzuz,
bigarren milakadaren amaiera eta hirugarrenaren hasieran bizitzen ari garen ziklo
berria. Data esanguratsuak, beraz, eta egitate erabakigarriak, gure azterketa ho-
nen abiapuntuari heltzeko unean.

Artikulu honen ikuspegitik, 1512ko egitate haien historiografia Nafarroako
historiari sortu duenaren baitan koka behar dela argi dago. Horrek esan nahi du,
proposatu dezakegun balorazioa eresuma nafarrak jaiotzeko duen produkzio histo-
riografiko aberats eta oparoaren eremuan egongo garela. Nafarroako historiogra-
fia orokorraren barnean daukate 1512ko gertakariak beren zentzua, eta bibliogra-
fia nahiko aproposa sortu dute, dagoeneko². Denbora luzea, gora behera anitz,
baina aztertze gaia, Nafarroaren norabide historikoa, finkotasun sendoa agertzen
zaigu.

Norabide horretan izandako urrats berezia da, noski, konkistatua izana, eta beste
koroa baten integratua. Galdera egokia da horrelako aldaketak sortu duen histo-
riografian, ea ote dagoen historiografia bera aztertzeko izandako ekimenik. Baiezko
erantzuna eman daitekeelakoan nago, bereziki azken urteotako produkzioari erre-

2. Azken bilduma bibliografiko egoki bat, ADOT, Álvaro. "En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la Monarquía Hispánica. Una aproximación bibliográfica". In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispánica* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011). Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 447-478 orr. Beste azken zerrenda bibliografiokoa, oso egokia, aberatsa, eta modu aproposa alor ezberdinetan banatua: MONREAL ZIA, Gregorio; JIMENO ARANGUREN, Roldán. *Textos histórico-jurídicos navarros. Vol II. Historia moderna*. Pamplona: Gobierno de Navarra, Colección "Pro Libertate", 2011; 128-132 orr.

paratzen badiogu, non Nafarroa 'memoriaren leku' bezala hartua izan baita³. Bestalde, ez dira eskasak, ez kopuruan ez kalitatean, 1512eko aldaketek sorrarazi duten historiografia bera aztertzen dituzten artikuluak. Ez dago esan beharrik horrek berak gure proposamen honetarako laguntza berezia ematen digula, baina baita ere ekarpen horiek kontuan hartu behar direla. Hortik sortzen da lehen artikulua bat aipatzeko parada, historiografiaren historialari batek, Juan Maria Sanchez Prietok, aztertu baitu Nafarroako konkista eta inkorporazioak azken bi mendeetan agertzen dituen fruituak, adar eta korronte ezberdinak ongi bereziz. Badugu, eta ez da gutxi, lehen gida aproposa⁴, lehenik eta behin jabetu gaitezen egitate haiek begiztatzeko moduak berak duen garrantziaz. Helburu hori lortzeko azken 25 urteetan egin diren balorazioak bereziki aztertzea izan daiteke gure hurrengo abiapuntua.

2. Konkista eta inkorporazioari buruz egin diren balantze historiografikoak

2.1. Konkistaren 475. urteurrenean egindako balantzea

Konkistaren 475. urteurrena bete zenean, Eusko Ikaskuntzaren ekimenez Jose María Jimeno Juriok koordinatuta, egin zen balorazio berezi bat gaiak berak, hau da, Nafarroako historia eta historiografian konkistaren eta inkorporazioaren arazoak, sortutako bibliografia aztertzen zuena⁵. Francisco Javier Sierra Urzaiz zen txosten horren egilea, eta bertan aurkezten zen, besteak beste, gaiak agertzen zituen aurpegiak, azterketa alorrak modu sistematikoan bereziz eta sailkapen horren arabera azpigiak bakoitzak sortutako bibliografia zehaztuz eta sailkatuz⁶. Liburuaren bultzatzailea izan zen J. M. Jimeno Juriok ere, aurkezpen orokor gisa planteatzen zuen gaia bera nola har zitekeen, kontuan hartuz zein adar agertzen ziren oraindik aztertze lan eskasean edo zenbait topiko eta iritzi sasi finkatuen azpian. Azken hauek bereziki azpimarratzen zituen Jimeno Juriok, berrikuspen kritikoaren beharra mahai gainean jartzen zuelarik⁷.

3. LEONÉ PUNCEL, Santiago. *Los Fueros de Navarra como lugar de la memoria*. Donostia-San Sebastián: FEDHAV, Serie Humboldt, 2, 2002.

4. SÁNCHEZ-PRieto, Juan María. "Prácticas discursivas y construcción política. Debates en torno a la conquista e integración de Navarra en España durante los siglos XIX y XX". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 63-86 orr.

5. *475 Aniversario Conquista de Navarra: Jornadas históricas*. José María JURÍO (et al.). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, *Cuadernos de sección Historia-Geografía*, 11, 1989.

6. Ibid., SIERRA URZAIZ, Francisco Javier. "La conquista de Navarra: estudio bibliográfico desde el siglo XVI al XX"; 91-120 orr.

7. Ibid., JIMENO JURÍO, José María. "La guerra de 1512- 1522 y su repercusión sobre los territorios de la corona de Navarra"; 11-32 orr. Autore honek, Boissonaderen haritik, oso garbi bereizten ditu gaiak: bitasan soziala (agramontarrak eta beaumontarrak); konkista armatua; buldak; leialak; lehen berrikustaren frakasoak eta hurrengoak; Amaier; Bibliografia.

2.2. Maria Puy Huiciren kritikotasun zorrotza: 1993ean idatzitako *En torno a la conquista de Navarra*, zenbait “topiko” salatzeko asmoan

Planteamendu berritzaile horien jarraipenean, 1993an Maria Puy Huicik argitaratutako *En torno a la conquista de Navarra* aipatu beharra dago. Huiciren txosten honen balioa, lehenik eta behin, proposatzen zuen topikoen zerrendan zetzan⁸. Zalantzan jarri ezinezkotzat hartzen ziren egitate eta kontzeptuak, hots, topikoak, konkista eta inkorporazioa jaso eta barneratzerakoan, aztertzen zituen, aurretik topiko horiek identifikatuz, ez bakarrik historiografian, baizik iritzi zabalduenetan, bai alor publiko orokorrean, bai, zentzu hertsiago batean, iritzi eta erabilera politikokoan. Horrela irakurleak ikus zezakeen topikoen zerrenda bat, artikulua honetarako bereziki interesgarria, une hartan, 1993an, Huicik gaiaren aztertze egoera garbi eta esanguratsu baten oinarria ematen zuelako.

Zerrenda hori egiteko, Huicik aurretik zegoen bibliografiaren analisi zehatza egin zuen, liburu garrantzitsuenak banaka hartuz, eta bakoitzari buruzko iritzi zuzena eskainiz. Lehenik eta behin, zalantzarik gabe konfirmatzen zuen Lacarra⁹ eta Boissonaderen (jatorrizko bertsiio orijinalen) monografiaren balioa¹⁰.

Huiciren txostenaren fruitu oparoa behar bezala sailkatzeari onuragarria dertzitot, oraindik ere, sei sailetan sartuz berak hamabost inguruko adarretan garatzen zituen arazoak¹¹.

1. Lehenengo eta oinarrizko mailan koka daiteke erresumak agertzen zuen egoera, nazioarteko ingurunean iraupenerako zeuzkan posibilitateak baloratzerakoan, erresumaren indar eta hedadura baldintza geoestrategikoaren ikuspegitik kontuan hartuz. Gaia lotzen zen, zerrendaren egilearen ikuspegitik, erresumak jarrera neutralean irauteko zeukan ahalmenaren alorrean, esan ohi baita ezinezkoa zela jarrera neutral hori, eta nolabaiteko patu determinatuaren menpean zegoela Nafarroa une horretan, Gaztela edo Frantzia, bata edo bestea alegia, inposatuko zelarik.
2. Huicik, aldi berean, deuseztatzen zuen beste topikoa zen, gaiaren alor honetan, Nafarroaren “Frantzia”rekiko mendekotasuna. Erresumaren neurri geografiko apala ez zen izan oztopo konkista aurretik iraupen normala mantentzeko. Beraz, ondorioztatzen zuen Huicik, ez luke oinarririk Frantziaren morrontzapean egotearen ideia, ezinbesteko baldintza gisa aurkeztu izan dena.

8. HUICI GOÑI, *María Puy. En torno a la conquista de Navarra*. Pamplona: (egileak berak argitaratua), 1993.

9. LACARRA, José María. *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, vol. 3. Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1973.

10. BOISSONNADE, Prosper. *Histoire de la réunion de la Navarre a la Castille. Essai sur les relations des princes de Foix-Albret avec la France et l’Espagne (1479-1521)*. Paris: 1893. Orain Eloisa Ramírez Vaqueroren argitalpen berria, 2005koa, erabil daiteke.

11. Topikoen azterketa hau Huiciren liburuan (*En torno a la conquista de Navarra*, 7. oharrean aipatua) 84-100 orrialdeetan biltzen da nagusiki.

3. Beste gai topiko edo klasikoa: bandoak, nafar gizartearen bitasuna, konkista aurretik izandako gatazka-giro luzea, Juan II.na hain modu zuzenean bizi izan zuena. Huicik errege honen alorrera eramaten du gaia, Juan II.ari leporatuz gatazka haren konponezintasunaren errua, Gaztelan izan zituen lehia eta interesen mende jarri zuelako erresumaren norabidea. Are gehiago, errege honek Nafarroa gudu garesti eta arrazoigabekoetara eramane zuela zioen Huicik, azkenean, hil zenean, 1479an, erresuma pobrezian utzi zuelarik.
4. Aitari buruzko balorazio gogorra egin ondoren, semea, Fernando Katolikoa, hartzen zuen Huicik, topikoen alorrean. Errege honen egintzak aho batez emankor eta ongi asmatutakotzat hartu izana zen beste iritzi finkatutakoa. Huicik topiko horren justifikazioa eza salatzen zuen, Katolikoaren ekimenetan bere interes pertsonala nagusi izan zela uste zuelako. Errege berriak zigorrak eta sariak ongi banatu zituela, bere ikuspegitik, noski, ez du Huicik ukatzen, baina beste sasi egiazat dauka nafarrek erresumaren konkista Katolikoari esker modu errazean onartu zutela dion argumentua. Balorazio bibliografikoan, ez dio meriturik kentzen Huicik Fernando Katolikoari buruz Suarez Fernandezek idatzitako liburuari¹², baina iruzkin kritikoak eta mugak jartzeko premia ikusaraziz: azken batean Fernandoren ekimenak, berak zeuzkan interes pertsonaletan oinarritzen zirelakoan zegoen Huici, eta ez emankortasun eta eskuzabaltasunean.
5. Inkorporaziorako bidea konkista izan zenez gero, Huicik arreta berezia jarri zuen prozesuaren aurpegi militarrean. Erresumaren integrazioa erraza, arina, baketsua, orokorrean, eta positiboa izan zela esatea, beste topiko bat izango litzateke, Huiciren iritzian. Lehenik eta behin, erresumak jasandako prozesua okupazio militartzat hartzeko ez zuen izan Huicik inongo kontrako arrazoirik¹³. Puntu horretan armadaren zeregin kontrolatzailea azpimarratzen zuen, zeinari esker ez zen izan errebolta orokor eta indartsurik. Bazeuden motiboak urrats hori emateko, agramontarrek eta beaumontarrek, azkenean denak kexu eta goibel, batu zitzaizketelako beren indarrak. Indar armatuak erresuman zehar modu egoki eta finkoan lurraldean zehar kokatuta zeudenez gero, moztu ziren, Huiciren iritzian, erreboltarako nahi eta indarrak. Ez zen matxinada hori gauzatu populazioa errepresioaren beldurraren mende zegoelako. Beraz, hori da bere konklusioa, erresumak ez zuen etekinik atera, ezta ere ekonomiaren esparruan. Alor honetan ere, historialari honek dio Nafarroa bigarren mailako

12. SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis. *Fernando el Católico y Navarra. El proceso de incorporación del reino a la Corona de España*. Madrid: Ediciones Rialp, 1985.

13. Fernando de Arvizuk, *Anuario de Historia del Derecho español*, 70 (2000) 611-614 orrialdeetan aztertzen ditu M.P. Huiciren zenbait idazlan (*En torno a la conquista de Navarra*, Pamplona, 1993; *La Cámara de Comptos de Navarra en los siglos XVI y XVII*, Pamplona, 1996; *La Cámara de Comptos de Navarra entre 1700 y 1836*, Pamplona, 1999). Emaizta zabal honen balorazio positiboa egin ondoren, arreta berezia jartzen dio Huicik erabiltzen duen "ejército de ocupación" kontzeptuari, hauetako lehendabiziko liburuan.

erresuma izatera pasa zela: “Navarra entró en el sostenimiento del imperio proyectado por Castilla ... tuvo que poner tanto, que todavía se podría decir que sufre las consecuencias”¹⁴.

6. Instituzioei dagokionean, ez zuen ukatzen Huicik mantendu zirenik, baina “gaztelartatu” egin zirela zion, nolabaiteko bitasunean sailkatuak izateko kondizio berriak sortu zirelarik: Gorteak eta Diputazioa alde batetik, erresumari lotuagoak; Errege Kontseilua, Epaitegi Gorena (Corte Mayor) eta Camara de Comptos delakoa bestetik, erregearen aldekoagoak.

Huicik agertzen zuen panorama hain kritiko horretan, Lacarraren *Historia política de Navarra* delakoa agertzen zen, 1993an, baliozko testu gisa, gero mantenduko delarik autore honen fidagarritasuna eta sendotasuna. Ikuspegi historiografiko eta metodologiko ezberdinen gainerik, autore honek eskainitako fruitua funtsa orokor onargarritzat hartzen zuen Huicik.

2.3. Nafarroaren Historialarien Kongresua (Viana, 2010) eta Serrano Izkoren balantze historiografikoa

Azken urteotan sortu izan den beste balantze historiografiko zehatza, Nafarroaren Historialarien Kongresuan egin zen, hain zuzen ere Viana 2010eko irailean ospatutakoan¹⁵. Bertan, Bixente Serrano Izkori zegokion konkista eta inkorporazioari buruzko historiografia aztertzea¹⁶. Berrirori ere, Huicik eta Sierra Urzaizek egindako lanaren antzera, Serranok ikuspegi analitikoaz bereizten ditu ezagutza alorrak¹⁷.

Aurreko produkzioan Lacarraren balioa ez du Serranok ukatzen, eta ezin du ahaztu M. P. Huicik egindako lan kritikoa (artikulu honetan gorago zehazki aztertu duguna), batez ere gai honi buruzko nafar historiografian zeuden topiko eta mugak salatzen asmatu zuela onartuz. Baina Huicik berak (ez dakit Lacarrak ere), badu Serranoren iritzian ezaugarri bereizgarri bat: gaiak ikuspegi “espainiar” batekin aztertzen dituela, orokorrean, eta konkista eta inkorporazioarena ere. Are gehiago, Huiciri leporatzen diona da bere burua argi eta garbi kokatzea “espainiar gisa”¹⁸. Topikoak salatu izanaren meritua ez dio ukatzen Serranok Huiciri, baina ildo espainiarzalean kokatzen du, azken batean, horri akatsaren kutsua emanez.

Benetan baliozkoak diren obrak zehazteko egiten duen monografiaren azterketan, Santiago Leoneren liburua (*Los Fueros de Navarra como lugar de la me-*

14. HUICI, M. P. *En torno a la conquista de Navarra*, op. cit. 99 orr.

15. *1512 Nafarroaren konkista 500 urte, 500 años de conquista en Navarra*, Euskal Herriko Historialarien I. Biltzarreko Aktak. 1512. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010.

16. *Ibid.*, SERRANO IZKO, Bixente. “Espainiar eta nafar bibliografia Nafarroako konkistaz”; 141-150 orr.

17. Bereziki (*ibid.*, 147 orr.) hiru monografia jartzen ditu “ohorezko oholtzan” (hemen aipatu besterik ez ditut egingo, beste azpi-oharretan zehaztuko ditudanez gero): Esarte (*Navarra, 1520-1530*); Adot (*Juan de Albret y Catalina de Foix*); Monteano (*La Guerra de Navarra 1512-1529*). Baliozkatzat jotzen ditu, beste alor batean kokatuz, M. P. Huicik ete bere monografiak; Floristán Imízcoz (*Lealtad y patriotismo tras la conquista de Navarra*) eta Fernando de Arvizuren *El conflicto de los Alduides*.

18. *Ibid.* 145 orr.

moria) azpimarratzen du Serranok. Baina liburu hau hartuz eta irakurriz, ikus daiteke balio handiko obratzat hartzen direla, Leonek berak defendatzen dituen tesi oinarritzkoak azaltzerakoan, adibidez, Alfredo Floristanen hainbat idazlan. Honek seinale garbi bat ematen digu: sailkapen historiografikoak irizpide ideologikoetan bereizteko unean (Floristan, adibidez, horietako adar batean kokatuz), oso kontuz ibili beharra dagoela, hain zuzen ere, “datu interesgarriak” ematen dituzten ikerketa lan zorrotzak eta ongi bideratuak, bere balioa izango dutelako egileen ideologia edo jarriera alde batera utzita.

Serranok sailkapen onuragarria eskaintzen du, ezartzen dituen iritzien eztabaidagarritasuna alde batera utziz. Historiografia bereizteko irizpide oso egokia, artikulua azken lerroetan azaltzen duena litzateke, ene iritzian, modu oso egokian bereizten dituelako ikerketa bereziaren harian sortu diren testuak, eta dibulgazioa eta saiakera tankerako argitalpenak, batzuk eta besteak bi alor ezberdinetan kokatuz¹⁹.

2.4. Balantze historiografiko baloratzailerak egín ahal izateko beste bi aukera sortu berriak: Alfredo Floristan eta Juan María Sanchez Prieto (azken honen artikulua jarraipen zehatza egiteko dauden arrazoiak)

2.4.1. Konkistak eta inkorporazioak sortutako historiografia aztertzerakoan, azken garaikoa da interes handiena sortzen diguna, eta horregatik produkzio horretan jartzten da artikulua honetan arreta berezia. Ez da ahanzi behar, ordea, gertakizunen ondorengo historiografia ere oso oparua izan zela. Beharrezkoa zen Pirineoko bi aldetan, XVI, XVII eta XVIII. mendeetan argitaratutako produkzio historiografikoaren balorazioa egitea, historiografiaren historiaren ikuspegitik. Azken batean²⁰, bestalde, benetan egokitzen har daiteke balorazio hori aro modernoagotan sortutako argitalpen antzekoak behar bezala juzgatzerakoan. Alfredo Floristanek eskaintzen digu, berak koordinatu zuen Kongresuan, historiografia haren analisi zabala, zehatza eta orekatua, iturriak azpisail aproposetan ordenatuz. Horrela, produkzio historiografiko

19. Ibid. 149-150 orr. Dibulgazio mailan, berak idatzitako *Nafarroa. Historiaren hariak* (2005) edo Xose Estevezen *Historia de Euskal Herria. Del hierro al roble* (1996); saiakeraren alorrean, iruditzen zait ongi kokatzen dituela, Florencio Aoizen *La Vieja herida. De la conquista española al Amejoramiento Foral*, Tafalla: Txalaparta 2002; Mikel Soraureren *Historia de Navarra, el Estado vasco*, Pamplona-Iruña: Pamiela, 2000, edo gero aztertuko dugun, Urzainqui eta Olaizolaren *La Navarra Marítima*. SERRANO IZKOK bibliografia eguneratzen du beste artikulua batean: “Urtebeteko uzta bibliografikoa Nafarroako konkistaren inguruan”. In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 419-423 orr.

20. Garai hartan Frantzia sorturiko historiografiari buruz, oinarritzko lana GOYHENETCHE, Jean. *Les basques et leur histoire. Mythes et réalités*. Donostia-Baiona: Elkar, 1993. Bertan (53 orr. eta hurr.) autoreak bi garai ezberdintzen ditu. Lehenengoan (1570-1612) bost historialari azpimarratzen ditu: hiru Albret eta Borbondarren historialari ofizial gisa har daitezkeenak (Bordenave, Chappuys, Olhagaray); beste bi (L'Hostal eta Favin) erregearen funtzionari bezala. Bigarren fase batean, Oihenart kokatzen du Goyhenetche, baina autore guztiak, garai luze batean zehar, Nafarroako arazoaren inguruan aritu zirela esanez. Are gehiago, bere konklusioa da euskal Frantzia ez dela izan euskal historiografia bat, garai haietan, baizik historiografia “navarriste” bat (65 eta 67 orr.).

klasiko horrek bere garaian izan zuen toki eta funtzioa modu egoki eta arrazoituan baloratzeko tresnak eskaini dizkigu Floristanek eta eskura daukagu abiapuntu sendoa²¹.

2.4.2. Juan María Sanchez Prietok eskaintzen duen balantze berria, 1841-2011 epea hartuz

Artikulu honen hasieran nion bezala, zeregin historiografiko luze bat aztertzerakoan, balio berezia dute, nola ez, eta aurreko puntuetan egin dugunaren harian, bereziki funtzio baloratzaille hori bete duten idazlanek, historiografiaren historia egiteko sortu direnez gero. Ikuspegi horretatik badaukagu, zorionez, J. M. Sanchez Prietok duela gutxi argitaratutako artikulua²². Ez da fruitu isolatua, beraren aurreko ikerketa eta analisisetan oinarritzen baita²³. Merezi du, artikulu horrek eskaintzen duen zehaztasun eta sakontasunagatik, txosten honetara modu zuzenean ekartzea.

Sanchez Prietok hartzen duen abiapuntua, Real Academia de la Historia Nafarroari buruz Joaquín Traggiari agindu zion ikerketa da, *Diccionario geográfico-histórico de España* delakoan 'Navarra' hitza berak garatu baitzuen. Traggiak ez du ukatzen Nafarroako historian, konkista ondoren, errege eta erresumaren arteko erlazioa ohiko paktismoan oinarritu zenik²⁴. Hortik aurrera, XIX. mendeko egoera eta bilakaeran benetako eragina izan zutenen artean autore bat hautatu beharra izango balitz, Sanchez Prietok ez du zalantzarik Jose Yanguas y Miranda izena emateko²⁵. Yanguasek parte hartze bikaina izan zuen 1839ko urriaren 25eko legearen ondoren Nafarroan hartu zen bide berariazkoan, handik bi urtera 1841eko abuztuaren 16ko legean, pakzionatutzat hartu zen hartan, gauzatuko zena.

Moret eta Alesonek eraikitako ikusmolde paktistaren jarraitzailetzat dauka Sanchez Prietok Yanguas. Zeregin asko bete zituen pertsonaia izan zen, baita ere historiagilea, erresumaren konkista bereziki aztertu eta baloratu zuena. Luis de Co-reak idatzitako *Historia de la conquista de Navarra* argitaratu zuen Yanguasek, eta

21. FLORISTÁN, Alfredo. "Los debates sobre la conquista y la reconfiguración de la identidad de Navarra (1512-1720)". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 31-61 orr.

22. "Prácticas discursivas y construcción política. Debates en torno a la conquista e integración de Navarra durante los siglos XIX y XX", (4. oharrean aipatua).

23. Bere oinarritzko ikerketa, *El imaginario vasco: representaciones de una conciencia histórica, nacional y política en el escenario europeo, 1833-1876*, prólogo, Charles-Olivier Carbonell. Barcelona: Ediciones Internacionales Universitarias, Eiuinsa, 1993.

24. TRAGGIA, Joaquín. "Navarra". In: *Diccionario geográfico-histórico de España, por la Real Academia de la Historia: Sección 1, comprende el Reyno de Navarra, Señorío de Vizcaya y provincias de Álava y Guipúzcoa*, tomo 2, Madrid: 1802; 56-166 orr. Ikus daiteke argitalpen berria, CD-Rom batekin, Virginia TAMAYO eta Roldan JIMENOK prestatu dutena, Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autnómico de Vasconia (Donostia-San Sebastián, 2005).

25. SÁNCHEZ PRIETO, J. M. "Prácticas discursivas..." *op. cit.*; 68-73 orr. Yanguasen ekarpena moudu oso zehatzean aztertzen du autore honek.

argitalpen horretaz baliatu zen hitzaurre luze bat egiteko²⁶. Bertan, Nafarroaren norabidea Espainia eta Frantziaren arteko lehiaren ondorioztat hartu zuen Yanguasek, Fernando Katolikoaren protagonismoa azpimarratuz, gatazka horretan parte hartu zuten Frantziako hiru erregeen garaiak izan zelarik (Luis XI, Carlos VIII eta Luis XII). Yanguasen iritzia nahiko garbia da arazoa osotasunean hartzerakoan: “Navarra, entregada del todo a la voluntad de dos enemigos poderosos y conquistadores, vino a ser presa del más afortunado”²⁷.

XIX. mendearen azken hogeita hamar urteko epea hartuz, hau da, canovismoaren garaia, Yanguasek sendotutako iritziak berrikusteko gai izan zitekeen barrenetako bat Hermilio Oloriz izango litzateke, Sanchez Prietoren ustean²⁸. Martín Azpilkuetaren biografia egiteko gai izan zen Oloriz²⁹, eta *Asociación Euskara de Navarra* delakoan aurreko tokian egon zen³⁰. Berak eta gainontzeko ‘Euskaroek’ eragin handia izan zuten historiografiaren norabidean. Nafarroa soilik hartu beharrean, erresuma honen ezaugarri etniko berdintsuak zeuzkaten aldameneko eskal lurraldeak jarri zituzten aztergai. Horrela, “euskaroek”, aldarrikatu nahi zituzten helburu kultural eta linguistikoak lehen mailan ipini zituzten. Subjektu historikoa ikuspegi etnikoan hartuz, irizpide politiko-instituzionala, linguistiko-kulturalarekin nahasteko joera nabaria sortu zen. Hurrengo urratsa euskal nazionalismoaren eskuatik etorriko da, Nafarroan Arturo Campionek betetzen duelarik ikuspegi euskal nazionalista Nafarroaren historia egiteko joera³¹.

26. YANQUAS Y MIRANDA, José. *Historia de la conquista del reino de Navarra por el Duque de Alba, general del ejército del rey Fernando el Católico, en el año de 1512, escrita por Luis Correa, e ilustrada con notas y con un prólogo, breve compendio de la historia de dicho reino*, Pamplona: Imprenta de Longás y Ripa, 1843.

27. *Ibid.*: Hitzaurre luze honek 3-48 orrialdeak hartzen ditu, eta Correaren testuak 49-357 orrialdeak. Yanguasek, 45-46-47 orrialdeetan, Correaren ondoren sortutako historiografia aztertzen du.

28. SÁNCHEZ PRIETO, J. M. “Prácticas discursivas...” *op. cit.*; 74-77 orr.

29. *Nueva biografía del doctor navarro D. Martín de Azpilcueta y enumeración de sus obras. Apuntes reunidos*. Pamplona, 1916 (reimpr. facsímil, Pamplona, Jiménez Gil editor, 1998). Berriztat hartzen du Olorizek berak idatzitak Azpilkuetaren biografia, Arigitak egindakoa berriztatzen duelako. Nafarroako foraltasuna aztertu zuen: *Fundamento y defensa de los Fueros*, Pamplona, 1880; *Resumen histórico del Antiguo Reino de Navarra* (1887), reed. San Sebastián: Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia, 2009.

30. NIEVA, José Luis. *La idea euskara de Navarra, 1864-1902*. Bilbao: Fundación Sabino Arana; Euskara Kultur Elkargoa, 1999.

31. Campionen biografia (1854-1937) eta idazlanak modu sistematiko, sakon eta zorrotzean aztertzen ditu, Juan Cruz ALLI ARANGUREN, “Arturo Campión y Jayme-Bon, escritor y político (1854-1937)”. In: *Notitia Vasconiae. I Symposium: El Derecho Histórico de los Territorios de Vasconia: Protagonistas y artífices*. Donostia-San Sebastián: Euskal Herriko Zuzenbide Historikorako Institutua, 2002; 469-547 orr. Campionen bilakaera ideologiko eta politikoa zehaztasunez aztertzen du Allik. Artikulu honen helburuetarako aipagarria da nola izan zen Asociación Euskara de Navarrako kidea eta euskaltzale konbentzituak (485-492 orr.). Bere orientabide historiografikoan garbi agertzen du euskal nazioak (naciones baskas) nola antolatu ziren: “El pueblo basko, en las vicisitudes de su historia que directamente nos es conocida, se organizó en diversas naciones, soberanas de sí mismas, política e internacionalmente objetivadas en otros tantos Estados. Destruídas las naciones baskas, perdura el pueblo basko...” (Allik aipatua, 533-534 orr., Campionen *Discursos políticos y literarios*, Bilbao, 1976, 250. orr.). Campionen ikuspegi hau 1906 inguruan garbi agertzen zen, eta hortik aurrera, Allik dion bezala, euskal nazionalismora hurbildu zen Campion, (“autoincorporación” deitzen dio Allik, 535 orr.). Norabide horretan, 1923an, honela...

Campionen eta "euskaroen" aurkako jarreraren, eta nafartasun tradizionalari eutsiz, Victor Pradera koka daiteke³². Campioneekin lehia bizian egon zen, eta, horren ondorioz, esan daiteke batak eta besteak Nafarroaren historiaren interpretazio ezberdinak planteatu zituztela. Praderaren ikuspegitik, Campion eta euskal nazionalistek proposatzen zituzten interpretazioek, Nafarroa lurralde zabalago batean murgilduta geratzearen arriskua zekarren. Zentzu horretan, euskal nazionalismoak nolabaiteko inkorporazio berri bat ekarriko lukeela zion Praderak. Nafarroaren etorkizuna "Bilboko bulegotan" erabakia izateko arriskua ikusarazi nahi izan zuen autore honek, eta arrisku horren aurkako erreakzioa beharrezkotzat hartu zuen.

Eztabaida honek, 1930 inguruan izan zuen bere eragina Estatutua sortu eta garatzerakoan. Gauza ezaguna da ez zuela arrakastarik izan lau lurraldeentzat Estatutu bera aplikatzeko proposamenak (Lizarrako Estatutua)³³. Nafarroaren etorkizuna paktismo ohikoan kokatzea lortu zuten Praderaren jarraitzaileek, Eladio Esparza buru zelarik. Horrela, bide politiko eta ideologiko berezi bati ekin zioten. Nafarroak beti paktuak egin dituela Estatuarekin, zioten, Champagneko dinastiaren garaitik hasita. Beraz, historian zehar izan diren aldaketek ez lukete kaltetuko erresumaren oinarritzko natura. Aldaketa dinastiko bakoitzean, Erresumaren jarrera etengabekoa, legeak dinastia berriaren aurrean eta aurretik jartzea izango litzateke, "... antes fueron reyes que leyes" esaldiaren edukia gauzatzu. Erregeek, Nafarroako tronura igotzerakoan, bertan aurkitzen zuten legedia ("*no entraban dando sino recibiendo*" esango dute Bizkaian) onartu behar zuten, eta aldaketak ezartzekotan, hobeko zirenak soilik ameti zitezkeen: amejoramendu edo hobekuntzak. Paktuaren beste aurpegia zen, halaber, leialtasuna eta goi mailako entearekin, hau da, Espainiar Monarkiarekin, kolaboratzeko borondatea.

... mintzatzen zen euskal eta nafar etnia eta antolakuntza politikoaz: "Los Baskones se nacionalizaron en forma de Reino de Nabarra. Durante un tiempo difícil de acotar, baskón y nabarro fueron términos equivalentes. El edificio histórico se asentaba sobre la base étnica, en cuanto ésta se exterioriza mediante el idioma, las costumbres, las instituciones y la conciencia nacional colectiva" (Allik aipatua, 545 orr.). Sáchez Prietok ere, op. cit. 80 orr., azpimarratzen du nola Campioneek, Moreten ildoan jarriz, eta Olorizen influentziapean, Nafarroa euskal etniaren osagai bat bezala ikusten zuen, eta horren barnean nola izango den "una nacionalidad particular cuya forma política fue el Reino pirenaico" (Sz. Prietok aipatua, Campionen *Navarra en su vida histórica*, liburutik). Hortik ondorioztatzen du Campionen jarrera historiografiko pertsonala: «Cuanto contribuyó a desenvolver, perfeccionar y conservar esa vida, me ha parecido bueno y laudable: al revés, cuanto propendió a disminuirla, enflaquecérsele, ponerla en peligro o destruirla, execrable y nefasto» (Sz. Prieto, op. cit., 80 orr. eta 65 oharra).

32. SÁNCHEZ PRIETOK, op. cit., 80 orr. 67 oharra, agerrarazten du nola Pradera jartzen den Campionen aurkakotasunean, *Por Navarra, para España*, leloa zabalduz. Baina Praderak ez dio uzten paktismoaren tesiari. Alderantziz, adostasun hori izango da Espainiaren batasunaren giltza, bere *Pequeña historia del reino de Navarra*, 1940an argitaratutako liburuan. Eladio Esparza are harantzago joango da bide horretan, zuzenean defendatuz *El destino hispánico de Navarra*, delako liburuan izenburuak berak adierazten duena: Antso Handia Espainiaren batasunaren aintzindaria izan zela. Hari honi jarraitu zitzaion frankismoaren garaian, eta horren azalpen bat Sánchez Prietok dakarkigu (op. cit. 83 orr., 78 oharra) José María Pemanek 1950ean idatzitako honetan: «Navarra quedó unida para siempre al resto de España, y tan 'unida' con alma y cuerpo, que en ninguna región se conservaron mejor que allí las puras virtudes viejas del carácter español».

33. SÁNCHEZ PRIETO. "Prácticas discursivas ...", 81 orr. ESTORNÉS ZUBIZARRETA, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca. El Autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1990; 445 orrialdea eta hurrengoak.

Norabide horren jarraipena, Nafarroaren egoera errekonozitua eta babestua mantentzearen aldekoa, Jaime Ignacio Del Burgok islatzen du oso garbi, Sanchez Prietoren iritzian. Gauza ezaguna eta jakina da berak bideratu zuela 1982ko LO-RAFNA (Ley Orgánica 13/1982, de 10 de agosto, de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra), hobekuntza berri bat izango balitz bezala ezartzeko tesiaren ildotik. Merezi du lege honek hitzaurrean diona kontuan hartzea: zaila da, benetan, hain lerro gutxitan laburtzea Nafarroako historia eta bere bila-kaera konstituzionala, paktismoaren tesi tradizionalari helduz³⁴:

Ley Orgánica 13/1982, de 10 de agosto, de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra. PREÁMBULO: Navarra se incorporó al proceso histórico de formación de la unidad nacional española manteniendo su condición de Reino, con la que vivió, junto con otros pueblos, la gran empresa de España. Avanzado el siglo XIX, Navarra perdió la condición de Reino, pero la Ley de 25 de octubre de 1839 confirmó sus Fueros, sin perjuicio de la unidad constitucional, disponiendo que, con la participación de Navarra, se introdujera en ellos la modificación indispensable que reclamara el interés de la misma, conciliándolo con el general de la Nación y de la Constitución de la Monarquía. A tal fin, se iniciaron negociaciones entre el Gobierno de la Nación y la Diputación de Navarra y, en el acuerdo que definitivamente se alcanzó, tuvo su origen la Ley Paccionada de 16 de agosto de 1841, aprobada por las Cortes de la Monarquía española. [...] De ahí que, recién entrada en vigor la Constitución, se promulgara, previo acuerdo con la Diputación Foral, el Real Decreto de 26 de enero de 1979, con el que se inició el proceso de reintegración y mejoramiento del régimen Foral de Navarra.

3. Gaurko egoera historiografikoa eta bi adar bereizteko jarrera

3.1. Jaime Ignacio Del Burgok egindako azken balantzea: topikoen aurkako topikoak

Esanguratsua da oroitzapen historikoa lantzen duen liburu batek, Santiago Leoneren *Los Fueros de Navarra, lugar de la memoria* delakoak, Jaime Ignacio Del Burgori ematen dion tokia eta garrantzia. Del Burgoren obra historiografikoa sinboloaren kategorian jartzen du Leonek, eta hain ongi finkatua dagoen korrante historiografikoaren buruzagitzat hartzen du³⁵.

Gauza ezaguna da, Del Burgoren obra zein luze, kopurutsu eta aberatsa den, alor ezberdinak landu izanaren bertutez. Senitarteko tradizioari jarraituz, oso gazte

34. TAMAYO SALAVERRÍA, Virginia. *La autonomía vasca contemporánea. Foralidad y estatutismo, 1975-1979*. Vitoria: IVAP, 1994; 577 orr. Ikus BARAIBAR, Álvaro, egindako sintesia, (J. M. SÁNCHEZ PRIETOren hitzaurrearekin) *Extraño federalismo: la vía navarra a la democracia, 1973-1982*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2004; 340-344 orr.

35. Leonek ere (*Los Fueros de Navarra como lugar de la memoria*, op. cit., 263-273 orr.) Sanchez Prietok bezala, Pradera eta Eladio Esparzaren oinordetza bidean jartzen du Del Burgo (271 orr.), eta ez du zalantzarik Del Burgoren tesiak eraginkortasun lehen mailan kokatzeko, egungo nafar egoeran (edo liburua argitaratu zen urtean, 2002an, behintzat). Are gehiago, Del Burgoren eragina nafar historiaren interpretazioan erabatekotzat dauka Leonek: historia, politikaren tokia hartu duelakoan dago.

hasi zen Jaime Ignacio bere argitalpenak kaleratzen³⁶. Oso ongi azaldu du, bestalde, saiakerak eta lan historiografiko zehatzak konbinatzen daukan trebezia. Halaber, ikusi dugun bezala, izugarritzko arrakasta izan du Nafarroako norabide historikoa eta politikoa bat egiteko urratsak ematerakoan: LORAFNaren hitzaurrea oso esanguratsua da, ikusi dugun legez, historia eta politika nola batu daitezkeen ikusterakoan.

Artikulu honen helburuetarako, oso egokia da Del Burgoren azken liburuaren bi alderdiak bereiztea³⁷. Batetik bere aita Jaimek amaitu ez zuen liburua (Nafarroako historiaren sintesi bat) burutzea da Jaime Ignacioren helburuetako bat. Bestea, egileak modu literalean esaten duen bezala, bere iritzia ematea da, 1512ko bosgarren ehun urteko urteurrenak ekarriko zuen lehiak jabetzen zenez gero³⁸. Beraren beste aldean aurreikusten du historiografia 'abertzale' delakoak sortu duen iritzi sorta³⁹. Lehenago, 1993an, M. P. Huicik egindako gai zerrendaren estiloan, Del Burgok konkista militarren arazoa jartzen du lehen mailan, eta ez du ukatzen Albako Dukearen tropak erresuma inbaditzean efektu traumatikoak sortu zirenik, baina ez du uste kalte horiek maila apal batean baino harantzago kokatzea egokia denik⁴⁰. Okupazioaren ondoren izandako errepresioa, dio Del Burgok, ez zen izan kontrol berezi bat ezartzeko, etsai boteretsu baten aurka irabazitako lurraldeak mantentzeko baizik.

Del Burgok oso garbi azpimarratzen du nafar populazioak zeukan bake eta orekaren premia, egonezin hain luzearen amaiera desiratzen zuelako ezer baino gehiago. Beraz, eta hau da autore honek sarritan errepikatzen duen tesia, ezin da esan herri mailako populazioak etekinik atera ez zuenik: lehia goi mailakoa zenez, errege dinastien artekoa, herriak bakea nahi zuen, edozein dinastiarekin⁴¹. Nafar herriak, azken batean, bakea eta instituzioen jarraipena ikusi zituen bermatuta. Bakea nahi zuten herritarrek, baina instituzioei ere garrantzi berezia ematen zioten. Nafarroako erresumak, bere egitura mantentzean, etorkizunari begira hazkunderako bermeak bereganatu zituela dio Del Burgok, aurrerantzean Espainiako egituran bere burua kokatuz, eta egoera faboragarria lortuz⁴². Tesi hau Del Burgoren funtsezko-

36. DEL BURGO, Jaime Ignacio. *Origen y fundamento del Régimen Foral de Navarra*. Pamplona: Aranzadi; 1968.

37. DEL BURGO, Jaime; DEL BURGO, Jaime Ignacio. *Historia de Navarra. Desde la prehistoria hasta su integración en la Monarquía española (S. XVI)*. Pamplona: Ediciones Académicas; 2012.

38. Liburuaren 639 orrialdean hasten da: "Epílogo. Después de 1515 ¿ Muerte o resurrección del reino de Navarra", kapitulu luzea, Jaime Ignacio del Burgok idatzitakoa. Baina 628 orrialdean hasten da, "La batalla de la historia" epigrafean (XXXIX kapitulu) Jaime Ignacioren testua, 1512 urtearen bosgarren ehun urtekoa aipatzen baitu, indarrean dagoen lehia historiografikoa aztertuz, eta bosgarren ehun urtekoak dakarrena azpimarratuz.

39. Ikus 628 orrialdea eta hurrengoak: 628, "... la batalla de la historia ...; la conmemoración es errónea: no hay punto final sino punto y aparte ... la mayoría de la población respiró aliviada ..."; 629, "no nueva colonización lingüística y cultural ... se mantuvo el afecto por la lengua ...".

40. *Ibid.*, 367: Paseo militar, sin derramar sangre. La violencia vendría después; 420: "los autores nacionalistas han pretendido deformar ...".

41. *Ibid.* 597 orr. eta hurrengoak: XXXIX kapitulua.

42. *Ibid.* 467: "No hubo anexión territorial ni se constituyó un solo estado, pues Navarra permaneció como una realidad jurídico-política distinta e independiente"; 468: "Los falsarios abertzales repiten que Castilla aplastó Navarra y acabó con su independencia nacional. Hora es de desagraviar a Castilla";...

enetakoa da. Horrela, eta hona hemen aurrekoaren ondorioz datorren beste tesia, Fernando Katolikoa eta Karlos Habsburgotarra Nafarroako tronuz jabetze haiek, dinastia aldaketa hutsak baino ez zirela izango dio. Hauetako tesi bakoitza, Del Burgok historiografia 'abertzaleak' esaten duena eta, "esango duenaren" aurrean kokatzen du⁴³. Beraz, Del Burgok ametitzen du korrante euskal nazionalista horren eragina, eta horregatik aurreratu nahi izan du erantzun bat ematea. Betidanik mantendu duen jarrera, ordea, garbi agertzen da: bere iritzian konkista eta inkorporazioa onerako izan ziren, eta gertatu zena orokorrean positiboa izan zen.

3.2. Euskaldunen historia nazionala. Itsas Nafarroa (Navarra Marítima) eta korrante berriztatzaileak

Subjektu politikoaren aldaketa, Nafarroaren tokian Euskal Herria ipiniz, ikusi dugu 'Euskaroen' eskutik etorri zela, Olorizen eta Campionen ekarpenak zirela medio. Esanenez joera hori indarberitu egin dela azken urteetan, eta historiografiaren adar berriztatzaile bat sortu dela, baina aipaturiko "euskaroen" tradizioari heletzen diona, funtsezko ezaugarria mantentzen duelako: historiaren protagonismo kolektiboa euskaldunengan finkatzea. Subjektu historikoa, erresuma definitu bat izan beharrean, hots, ikuspegi politiko eta juridikotik modu garbian azter daitekeen erresuma, hizkuntza baten hitzunez osatzen duten taldea izango da: euskaldunak. Horrela, hau da, historia politikoa eta linguistiko-kulturala bilduz, berriro Herri Euskaldunaren historia politikoa gorpuzteari ekin zaio. Horixe izango litzateke korrante honen ezaugarriarik aipagarriena.

Planteamendu hori oso garbi plazaratu zuten Tomas Urzainqui eta Pedro Olaiolak, *La Navarra marítima* liburuan (lehen argitalpena, 1998)⁴⁴. Zuzen zuzenean agertzen zuten egileek liburuaren helburua: "demostrar la realidad incuestionable de la Navarra marítima". *Itsas Nafarroa*, esamolde metaforikoan euskal esparru nazionala adierazteko modu bat zen, zeren liburuaren helburuen artean aipatzen da abiapuntu bat jarri nahi izatea: "el análisis de la formación nacional en este territorio". Bide horretan lortu nahi zen: "... redescubrir los firmes vestigios de la existencia del Estado nacional de los vascos, y, en definitiva, valga el símil, lograr un cambio en la dirección del timón"⁴⁵. Berreskuratze lana, beraz, zeren ikusi ditugu jarrera honen aurrekariak. Erabilitako iturriei buruz, Juan José Larreak egindako iruzkinean garbi agertzen zen non kokatzen ziren zorrak⁴⁶.

... 469: "La inquina anticastellana que revelan algunos autores de la abundante historiografía nacionalista o abertzale de los últimos tiempos carece de justificación".

43. Adibidez, 564 orr. : " los encerrados en Maya se habían convertido en una partida de salteadores, muy diferente a la romántica imagen que ahora se pretende darles como luchadores por la independencia nacional de Navarra".

44. URZAINQUI, Tomás; OLAIZOLA, Juan M^o. *La Navarra Marítima*. Pamplona: Pamiela; 1998.

45. Ibid. 18 orr.

46. LARREA, Juan José. "La Navarra Marítima edo historiagintza zer ez den", *Hika*, 165 zka. 2005eko apirila. Bertan, Larreak aztertzen zuen liburuaren balio berriztailea eta "ezkutuan zeuden egi historikoak agerrarazteko gaitasuna". Larreak egiten duen azterketak liburuaren egileek iturriak erabiltzeko...

Bide horretatik, Nafarroa dago oinarritzko leku batean⁴⁷. Euskaldunak jende multzo bakarra eta trinkoa izango balitz bezala definituz, beren historia osoan zehar, Nafarroako historia politikoan kokatzen dira gertakizun funtsezkoenak. Garai urrun batean, hala nola Antso Handiaren garaian (XI. mendearen hasieran), zeuden muga lurraldetarren barnean euskaldungoaren multzo osoa edo gehiena sartu ahal izateko argudioaz baliatuz, hedapen hain zabala hartu zuen 'monarkia pirinioarra' azpimarratzen da. Zentzu horretan, *La Navarra Marítimik* ez du planteatzen Nafarroako historia hutsa, baizik euskaldunen historia nazionala. Euskaldunek lortutako emaitza nagusienetako bat izaki, nafar monarkia horrek, Euskal Estatu-tzat ere hartzen den horrek, hain zuzen ere, jasango zituen kalteak edo 'gutxitzeak' azpimarratuko dituzte korrante honetan kokatzen diren historialariek. Gutxitze horretan badira, ordea, bi kolpe bortitz eta erabakigarriak, 1200. urtean emandakoa bat, eta 1512an bestea⁴⁸.

Nire iritzian, *Navarra marítimaren* ezaugarri nabariena hauxe izango litzateke: garbi azaldu nahi izatea nola moztu zen Nafarroaren historian, erresuma bezala zegoen norabidea. Gorputz politiko eta juridiko sendo bat lortu ondoren, Antso Jakintsuaren garaiko Nafarroa estatu europar goi mailakotzat hartzen baita, XII. mendearen amaieran, Nafarroak kanpoko eta kanpotik eragindako ekimenen ondorioz, galdu egingo zuen bere lurraldearen mendebaldeko zati bat, gutxiagotze edo aminorazio prozesuaren baitan. Horrela, Urzainquik eta Olaizolak nolabaiteko bitasun bat marrazten dute: alde batetik bere muga finkoak eta 'naturalak' dituen Nafarroako erresuma; bestetik Gaztelako erresuma, sarritan, Nafarroarekin kontrajarriz, "feudaltzat" hartzen dena eta atlantiar ertz hura berea egin nahi duena. Gaztela izango da garaile, Alfontso VIII.ak Gipuzkoa eta Arabako alderdi ekialdekoa eta itsasokoa bereganatu zuenean, 1200ean, Nafarroaren gutxitze prozesuan urrats handi bat emanez.

Aminorazio hori, ordea, kanpoko eraso bortitzen ondoriozkoa izan zenez gero, bertakoen borondatearen aurkakotzat hartzen da. Beraz, ezin da onartu lurralde hauek emandako urratsak, besteengan integratzeko aukera honetan eta gero eto-

... moduari begiratzen dio gehienbat, oinarri garbi bat hartuz: "*Horrelako baieztapen borobilek baldintza bat bakarrik bete behar dute erabiliak izateko, eta besteok onart ditzagun: egia izatea, egia baieztapenok bezain borobila. Horrela ote da? Emaiegun begiratu bat ondorengo pasarteei*". Segidan liburuaren dozena erdi pasarte aztertzen zituen Larreak, zein iturrietatik hartuta zeuden ikusteko, eta ea benetan autoreen jatorritzko hitzak ziren edo aurreko historiografiak eskainitako produkzioan agertzen ziren. Larrearen konklusioak osoa garbiak ziren: "*Idea, tesi, interpretazio asko eta asko ezagunak direla, zahar-rak, eta inongo muzinik egin gabe historialari anitzek, hemengoek eta hangoek, eskola zaharreko instituzionalistek nahiz 70ko hamarkadan gailendutako marxistek, onetsi eta irakatsi dituztela, Valladoliden zein Gasteizen. Eta ez bigarren mailako ideiak, baizik eta, gorago aipatu ditudanak bezala, ikuspegi berritzailearen zutabe nagusiak direnak*".

47. Anacleto de ORTUETAK finkatutako tesiari heltzen zaio, ikuspegi honetatik (ikus gero Ortuetari buruz adieraziko duguna, bereziki 51. oharra).

48. ESARTE, Pedro. *Vasconia en el siglo XII. De Reino de Pamplona a Reino de Navarra*, Pamplona-Iruña: Pamiela, 2004. Ikus 15 orrialdean: "El presente trabajo, aun tratando sólo de la violencia y expolio de todo género ejercidos contra Navarra de los siglos XI y XII –similares a los padecidos posteriormente contra su soberanía– refleja la materia viva existente del derecho de los navarros a regirse por sí mismos y en su propia tierra, sin necesidad de permisos ni componendas".

riko zirenetan, bertako biztanleen borondatezkoak izan zirenik. Horrela, 1200ean gertatutakoa ez zen “entrega voluntaria” izan, inondik ere, baizik konkista militar bat, Gaztelako erregeak eragindakoa bere helburu pertsonalak lortzeko asmo garbian⁴⁹.

Norabide honetan kokatzen den korrante honek, ez du inongo oztoporik 1512ko konkista “aminorazio” prozesuan emandako beste urrats bat izan zela adierazteko. Modu objektiboan hartuz, eta 300 urteko tarte dagoela ahanzi gabe, ezin da ukatu 1200ean Nafarroak lurraldearen parte bat galdu zuela⁵⁰, erasotzaile baten ekintza militar baten ondorioz, hots, konkistaz, eta 1512an ere konkistatua izan zela, kanpotik sartutako indar erasotzaile oso ongi antolatutako baten poderioz. Baina, eta hor dago gakoa, data eta egitate erabakigarri hauek azpimarratzerakoan, garai bakoitzaren ezaugarriak bereiziz jokatu behar da, kontuan hartuz eta garrantzi handia emanez bi garaien artean dauden ezberdintasun eta ezaugarriak.

Euskarok, Campionek, Ortuetak⁵¹... korrante honetan kokatzen diren autoreengan eragin handia izan zutela garbi agertu izan digute, ikusi dugun legez, M. P. Huicik⁵² edo Sanchez Prietok⁵³. Hau onartuz, beharrezkoa iruditzen zait, ordea,

49. Hauxe zen Juan Antonio LLORENTEren tesia. Ikus daiteke bere obra, *Noticias históricas de las tres provincias vascongadas de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya*, I, Madrid, 1806; 195-197 orrialdeetan Llorentek oso garbi adierazten du Gipuzkoa eta Arabako parteak Gaztelako erregeak bereganatu zituztenean, (197 orr.): “desde entonces poseen esta tierra los reyes de Castilla por riguroso derecho de conquista”. Ez da harritzekoa, beraz, Llorentek esatea lurralde hauek ez zirela beren borondatez integratuak izan, Garibayk adierazitakoaren aurka (202 orr. eta hurrengoak). Alegatzen ziren agiriak apokrifikoak zirela dio Llorentek. Zentzu berean, Arriagako kofradiaren inkorporazioa ez zen izango adostasunez egindakoa (ibid., 278). 1200ko konkistari buruz azken txosten bat, Idoia ARRIETAK idatzitakoa, non Gipuzkoa konkistatua izatearen tesia defendatzen den (1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia: Txertoa, 2011, 227-248 orr.).

50. *Guipúzcoa y el reino de Navarra en los siglos XIII y XIV*, ed. a cargo de José Luis ORELLA. Cuadernos Universitarios Departamento de Historia, nº 4, Universidad de Deusto, San Sebastián, 1987. MONREAL, Gregorio. “1200, una fecha significativa en la evolución de Vasconia”. In: *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 45, 2 (2000) 421-424 orr.

51. ORTUETA Anacleto de. *Nabarra y la unidad política vasca*, Barcelona: J. Horta, 1931. Ortuetaaren abiapuntua honelako esaldia da (9 orr.): “La personalidad nacional del Pueblo Vasco es innegable”. Lurralde jakin batean kokatzen du Euskal Herria: “El territorio habitado hoy por los vascos ...”. Herri horren definizioa ez dago lurraldean, baizik hizkuntzan, dio Ortuetak, baina lurraldearen tamaina eta hedadura ez du aldatzen autore honek, egiten duen ibilbide historikoan zehar. Oso garbi adierazten du, bestalde, bere liburuaren helburua: *Este trabajo está dedicado a estudiar si en la época histórica ha existido la unidad política de la Nación Vasca ... reparar el daño que le han ocasionado quienes sostienen que el Pueblo Vasco, entregado a sí mismo, no ha sabido constituir su unidad política* (ibid., 10 orr.)

52. HUICI, M. P. *En torno a la conquista ...* op. cit. 42 orr.: “Mucho más políticos que historiadores, quiero citarlos. Son los Iturralde y Suit, Arturo Campión, Hermilio Olóriz, etc. aficionados a la Historia, y partiendo de su amor a Navarra y a los fueros, politizados e intuitivos, condenaron la conquista a ultranza, pero en modo alguno con bases sólidas y ciertas”. Autore hauek eta beraiek sortutako historiografía, Huicik nazionalistatzat hartzen ditu.

53. “Prácticas discursivas ...” [cit. 4 oharrean] 81 orr., 69 oharra, non Sánchez Prietok lotzen du Ortueta eta bere, “empeño de conjugar a Sabino Arana y Campión”, XIX. mendearen azkenaldera sortutako tesi haiekin. Beraz, Campión-Ortueta-Aranaren itzulpen edo birmoldaketa bidean koka daitezkeke, adibidez, Urzainqui eta Soraurereren monografiak. Ikusi zein modu antzekoan errepikatzen zituen tesi hauek, Jose Antonio Aguirre lehendakariak, 1946an Jemeingo Zeferinori idatzitako gutun batean. (MARTÍNEZ GÁRATE, Luis. “Reflexión sobre la historia: una carta del lehendakari Aguirre”. In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011, 435-447 orr.). Agirre tesi “pirineoarraren” alde oso garbi...

beste autore bat aipatzea, ideia eta eskema hauek oso garbi azaltzen asmatu zuena, hain zuzen ere: Manuel de Irujo. Ingalaterran zegoelarik idatzi zuen *Inglaterra y los vascos*, liburua, 1945ean argitaratua⁵⁴. Irujoren liburu honen helburu nagusia izan zen lehen karlistadan Ingalaterrak izandako parte hartzea frogatu eta aztertu ahal izateko zenbait agiri argitaratzea. Liburuaren lehen partean, ordea, Irujok euskaldunen historiaren urrats nagusienak oso garbi marrazten ditu, euskaldunak bere historian zehar talde bakar eta trinkotzat hartuz, eta populatu izan dituzten lurralde guztiak euskal biztanleen eremu amankomun bezala aurkeztuz. Esanenez gero Irujo Campionen ildoan kokatzen dela, bere garaiko egoerara ekarri iraganaren zama harik eta handiena. Ez du inongo ahaleginik egiten presentismoa ekiditeko, eta oso erraz jotzen du “gaur atzo bezala...”⁵⁵ eta horrelako antzekotasun bideak jorratzera. Cisneros kardinalaren portaera, adibidez, “encuentra cierta similitud con el trato impuesto por Hitler a los países ocupados del centro-orientado de Europa”⁵⁶ esanez.

Horrelako konparazioak eginez, prosa izugarri indartsua erabiliz, irakurlea diskurso disdiratsu baten murgiltzeko bitarteko guztiak jartzen ditu Irujok. Historia europarra, espainiarra eta Nafarroakoa ondo ezagutzeaz baliatuz, oso modu egokian, saiakera estiloan, noski, aurkezten digu Irujok bere kontzepzio historiko osoa. Sintesi mamitsuak sortzeko gaitasuna agertzen du behin eta berriro, baina datu zehatz anitz ekarri. Horrela, Irujok oso garbi definitzen ditu Euskal Herriak jasan dituen jipoiak datak: 1177-1200; 1512 eta 1839⁵⁷. Oso modu zehatzean definitzen ditu, baita ere, hondamen horien bultzatzaileak: “...los castellanos no cejaron hasta partir el viejo solar de los vascos por los Pirineos...”⁵⁸. Hondamen eta lur galtze bide horretan, Irujok arreta berezia jartzen dio, kontuan hartuz Ingalaterrak euskaldunekin izandako erlazioa aztertzen ari dela, 1177an Ingalaterrako Enrike II.ak emandako ebazpen edo erabaki arbitralari⁵⁹, Gaztela eta Nafarroaren arteko gatatzaren konponbiderako izan beharrean, nafar erresumaren kalterako, Irujoren iritzian, izango zena, Nafarroak Errioxa, Bureba eta Ebro ibaiaren goi aldeko lurrak galdu zituelako ebazpen horren ondorioz⁶⁰.

... azaltzen da: “no quiero nada con León ..., me siento fundamentalmente pirenaico, porque allí, en sus montañas y en todas sus estribaciones, el pueblo vasco unido resistió siglos contra Roma y contra Carlomagno, contra D. Rodrigo y contra Abderramán, contra Alfonso VI el Emperador leonés y contra Alfonso VIII el artero” (445 orr.).

54. IRUJO, Manuel de. *Inglaterra y los vascos*, Buenos Aires: Editorial Vasca EKIN S.R.L., 1945 (argitalpen hau erabili dut artikulu honetan). Argitalpen berria, Ed. Txalaparta, Tafalla, 2004. Liburu honekin lotzen den bestea, IRUJO, Manuel de, *Instituciones jurídicas vascas*. Primera edición, Buenos Aires: 1945. Reimpresión, Tafalla: ed. Txalaparta, 2006, con prólogo de Andrés Urrutia.

55. *Ibid.*, 63 orr.

56. *Ibid.*, 62 orr.

57. *Ibid.*, 13 orr.

58. *Ibid.*, 31 orr.

59. *Ibid.*, 31-33 orr. Antso Jakintsua goraiatzeko du Irujok, 35 orr., “... tal vez el político vasco más destacado de la historia, el rey de Navarra que vio el mar”.

60. *Ibid.*, 33 orr. Bide batez, 1939an Txekoslovakiak jasandako kalte eta gutxitzearekin konparatzen du.

Hurrengo urratsa, Gaztelaren mendean erortze hartan, 1200an emango zen, Alfonsito VIII.ak Araba eta Gipuzkoako ekialde parteak bereganatu zituenean, nahiz eta Antso Jakintsuari leialki eusten ziotenek erresistentzia handia jarri, Vitorian eta Durangon. Gaztelarren asmoak bete ziren eta, Irujoren esanetan, Malato zuhaitza hiltzeko zorian geratu zen⁶¹. Anaien arteko borrokatzat hartzen du Irujok gudaldi hori, 1512 eta 1839koak bezalaxe. Predeterminismoaren menpean analisisa ipiniz, 1512 eta 1524 urteen arteko gertakariak konkistaren emaitza ekarriko zuten, erresumen aurkako hainbat faktore elkartu zirenean: "... un tejido de contradicciones, apetencias, inmoralidad y disputa, entre las cuales, Fernando el Católico, el Cardenal Cisneros y Carlos V sucesivamente, acabaron de consolidar la conquista de Navarra". Irujoren iritzian gertakari hauek oztopatu zuten Nafarroak bere bide independentean jarraitu ahal izatea⁶². Beraz, kanpotik etorritako indarrak izan ziren kalte alde aurretik neurtua eta prestatua ekarri zutenak, norabide historiko jakin bat, Nafarroarena, moztuz: "... le impidieron cumplir la misión transcendental que la geografía y la historia le han asignado"⁶³.

4. Azken bi urteetan sortutako ekarpenak

4.1. Gregorio Monreal eta Roldan Jimenoren Testu historiko-juridikoen Antologia

Azken garaiko historiografian, eta bereziki konkista eta inkorporazioaren balorazio-rako baliotsuak diren ekarpenen artean, iruditzen zait bereziki azpimarragarria dela Gregorio Monreal eta Roldan Jimenok argitaratu berria duten liburua⁶⁴. Nafarroako Unibertsitateko Zuzenbide Historiako bi irakasle hauek, izugarriko lana hartu dute Nafarroaren historiaren testu juridikoen antologia luze eta sakona egiten.

Bi aletan bereizi dute argitalpena: lehendabizikoa Erdi Aroa hartzen duena, eta geroko garaiak bigarrena. Azpimarragarria da bigarren ale honetan Nafarroako konkista eta inkorporazioari ematen zaion tokia eta garrantzia: liburuaren 250 lehen orrialdeak hartzen ditu. Konkista eta inkorporazioa gai berezizat hartuz, testuak, asko eta ongi aukeratuak, iruzkinak, hizpideak eta bibliografia agertzen zaizkigu, eta horrela, gaia zein egoeran dagoen neurtzeko bitarteko ezin hobea eskaintzen digute zuzenbidearen bi historialari hauek.

Lehenengo partean hartzen dira konkistaren inguruan zeuden zirkunstantziak, kanpo eta barne faktore eraginkorrak, eta egitate garrantzitsuenak. Lacarrak egin zuen sintesian (*Historia política de Navarra*, alegia, hirugarren alea, 1973an argi-

61. Ibid., 35-36 orr.

62. Ibid., 66 orr.

63. Ibid., 68 orr. Del Burgok honen aurkako tesi determinista defendatzen du, *Historia de Navarra ...*, (op. cit., 602 orr.): "Con Fernando el Católico se producirá el reencuentro de Navarra con la comunidad española a la que por geografía, cultura e intereses pertenece".

64. MONREAL ZIA, Gregorio; JIMENO ARANGUREN, Roldán, *Textos histórico-jurídicos navarros. Vol II. Historia moderna*, Pamplona: Gobierno de Navarra, Colección "Pro Libertate", 2011.

taratua) oinarritzen da lehen parte hau, horrela, beste behin, konfirmatzen delarik Lizarrako historialariak merezi duen konfidantza, gai honetan ere. Bigarren partean, gaiak eskaintzen dituen hizpide klasikoak hartzen dira, bere garaian eztabaidatu zirenak, baina baita ere geroago, eta gaur egunean ere, lehia historiografiko eta akademikoetan astindu direnak, hala nola egitateen kronologia eta Aita Santuek emandako bulden legjimitatea. Azken hau oso modu zuzen eta zehatzean dago garatua, bulda horien testuak ere oso ongi ordenatuz⁶⁵. Amaitzeko, hirugarren partean, aspektu subjektiboetan sartzen dira egileak, nafarrek izandako sentimendu eta ikuspegi kolektiboak aztertzeko testu oso egokiak gureganatuz. Gure iruzkin honetara liburu hau ekartzeko beste arrazoi bat da, dudarik gabe, eskaintzen digun bibliografia, eguneratua eta ongi banatua parte bakoitzari dagokion esparruetan.

Azterte juridikoa planteatzerakoan, konkista eta inkorporazioa zuzenbidearen ikuspegitik hartuta, Lourdes Soriak eskaintzen digun eskemak eta proposamen metodologikoak aukeratu dituzte Monreal eta Jimenok. Soria irakasleak, artikulu ez oso luze baina aberats eta landuan, hiru fase bereizten ditu: konkistarako ekimena eta lehen pausoak; Nafarroako koroa Errege Katolikoak berea egin izana; Espainiar Monarkian toki propio bat izateko Nafarroak eman zituen urratsak. Toki hartze hori gauzatu ondoren, erresumak hartu zuen norabidea azterten du Lourdes Soriak bere artikulua azkeneko partean, eta bere konklusioa da Nafarroak, orokorrean, bere helburuak pixkanaka lortu zituela, ondo asmatuz, orokorrean ere, integrazioak zekarzkien abantailak bereganatzen⁶⁶.

4.2. Azken bilkurak eta berriztapenak

4.2.1. Artikulu honen bigarren partean zenbait autore aipatzeko aukera izango dugu, hala nola Mercedes Galan, Rafael Garcia Perez, Magdalena Rodriguez, eta Giuseppe Galasso. Ekarpen zehatz eta bereizgarriak daude historialari hauen ponentziak biltzen dituen liburuan⁶⁷, 2011ren martxoan Iruñean ospatutako kongresu baten fruitua den horretan, non aurkitu daitezke aurreko lerroetan erabili ditugun Alfredo Floristan eta, batez ere, Sanchez Prietoren azterketa historiografikoak. Baina liburu horrek betetzen du beste alor bat, azterketa konparatiboarena, hain zuzen ere, ahantz ezina horrelako gai batean. Konparazio egoki eta onuragarriak egiteko asmoan, Nafarroako inkorporazioaren garaian izandako beste batzuk jasotzen dira

65. Ibid.: 132-142 orr., adibide gisa har daiteke, beste kasu guztietan ere aplikatzen dena.

66. SORIA SESÉ, Lourdes. "El orden jurídico de la incorporación de Navarra a la Monarquía hispánica". In: *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid*, 98 (2003) 1-44 orr. [separata]; 40 orr.

67. FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; GALASSO, Giuseppe. "Procesos de integración en Europa (siglos XV-XVII). Conquistas, uniones, aceptaciones y rechazos"; 19-27 orr.; GALÁN LORDA, Mercedes. "Los títulos jurídicos en la adquisición de territorios: la conquista de Navarra"; 127-166 orr.; GARCÍA PÉREZ, Rafael, "El debate sobre la incorporación de Navarra a Castilla durante la Edad Moderna"; 189-197 orr.; RODRÍGUEZ GIL, Magdalena. "La incorporación de reinos como medio hacia la absolutización de la monarquía. El caso de Navarra"; 167-188 orr.

liburu honetan, hala nola Bretaña, Bearne, Irlanda eta Napoleskoa⁶⁸. Beste bilkura akademiko emankorra, Lizarran egin zen, 2011ko uztailan, eta handik sortutako liburutik artikulua honetara ekarri ditugun ponentzietan gain (Alvaro Adotek ematen duen bibliografia, edo Eloisa Ramirez Vaqueroren ekarpena) badaude liburu honetan beste zenbait proposamen interesgarriak⁶⁹.

4.2.2. Egitate hauek merezi izan zuten beste bilera zientifikoa, Euskal Herriko Historialarien biltzarra izan zen, Vianan, 2010ean. Bilkura horren ondoren argitaratutako liburuan daukagu Bixente Serranok egindako bibliografiaren analisia, aurreko puntu batetan aztertu duguna, eta artikulua honetan aipatzen ditugun beste batzuk ere⁷⁰. Hurrengo urtean, 2011ko irailean, Oñatin egin zen bigarren bilkura. Berrito Nabarralde taldearen ekimenez, 1512ko egitate multzoari begirada bat emateko aukera izan zen, aurreko urtean Vianan jasotako fruituak berrikusi, hobetu eta osatzeko asmoan. Aipatu ditugu aurreko lerroetan zenbait autore eta idazlan kongresu hauetatik jasotakoak, hala nola, Orella, Serrano Izko eta Monteanorena.

Bigarren kongresu honetatik sortutako liburuaren aurkezpenean, argitaratzaileen adierazpenak lau puntutan laburbilduak ikus daitezke⁷¹. Oso garbi agertzen da nolako indararekin heltzen zaion garai eta une historiko jakinetan jasan dako jipoiei, konkista bat baino gehiago izan zelaren teoria konfirmatuz. Horrela, paktismoaren tesiari eusteko arrazoiak amaitutzat ematen dira. Hau da, Juan Antonio Llorenteren tesiataraz itzultzeko arrazoiak ikusten dira⁷². Are gehiago, Errege Katolikoek zeukaten alde aurretik diseinatutako plan estrategikoa baten egikaritzea besterik ez zen izango 1512ko konkista, aurreko kolpeekin lotu daitekeena prozesua bere osotasunean ulertzeko. Garaiko Aita Santuen kolaborazioa garbi azalzen du Orella irakasleak⁷³.

68. Ibid., HERNANDO, Carlos José. "Entre Venus y Marte. Nápoles, Navarra y otras conquistas: la agregación de territorios a la monarquía de España"; 415-451 orr.; LE PAGE, Dominique. "La unión de los ducados de Bretaña y Borgoña al reino de Francia (finales del siglo XV – años 1540)"; 389-414 orr.; CANNY, Nicholas. "La incorporación de Irlanda y Escocia a Inglaterra. Una comparación con la Península Ibérica"; 453-468 orr.; DESPLAT, Christian. "1620: la unión del Bearne, de Navarra y del reino de Francia. Entre ficciones y realidades políticas y religiosas"; 469-486 orr.

69. *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispana*, (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011), Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012.

70. 1512. *Nafarroaren konkista 500 urte. 500 años de conquista en Navarra*. Euskal Herriko historialarien I. biltzarreko Aktak. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010.

71. 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia: Txertoa, 2011. <http://www.noticiasdenavarra.com/2011/11/29/ocio-y-cultura/cultura/txertoa-y-nabarralde-publican-el-39libro-de-actas-del-congreso-de-onati39>.

72. ARRIETA, Idoia. "Donostiaren konkistaren agiri ezkutuaren aurkezpena: ikerketaren ibilbidea eta ekarpen historiko-kritikoa". In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 227-248 orr.

73. Ibid., ORELLA, José Luis. "Las tortuosas relaciones de Navarra con la Santa Sede durante la conquista del reino"; 179-225 orr. Dena den, bulden inguruko eztabaida bere tokian ipintzen du (201 orr.).

Eraso horiek jasandako Nafarroako erresumak auzoko herri euskaldunekin alor berean jasotzerakoan, oztopo handia zen hauek erasotzaileen artean kokatu behar izatea, baina hori gainditzin da parte hartze hori borondatez kontrakoa izan zela azpimarratuz⁷⁴. Hortik aurrera, etorriko ziren diziplina sozial berria, bereziki emakumeengan gauzatu zena⁷⁵, errepresio eta menperatze forma berriak nagusituko zirelarik, Inkisizioaren eragin zuzen eta gidatzailearen bidetik⁷⁶.

4.2.3. Alfredo Floristanek egindako azken balorazioa: “Revisionismo historiográfico sobre la conquista de Navarra (1512)”

Artikulu hau amaitzeaz zegoenean, pare bat ekarpen aipagarri eskuratu ahal izan ditut, aipamen bat merezi dutenak, gure balantze historiografiko honetan. Alde batetik, nafar historiografian azken urteetan sortutako jarrera berriztatzaileari buruz, Alfredo Floristanek egin duen balorazio kritikoa daukagu⁷⁷.

Floristanek gaia bera aurkezterakoan, artikulu honetan jarraitu dugun Sanchez Prietok eskaini digun gida oso kontuan hartzen du. Laburpen oso egokia egiten duelakoan nago, aipatzen dituen norabide historiografiko orokorrean zehaztu daitezkeen ekarpen baliozkoenak: Yanguas (1832); Pradera eta Campionen arteko eztabaida (1922an, Amaiurreko laugarren ehun-urteurrena zela eta); 1978ko Transizio garaian sortutako eztabaida: “entre fueros históricos o nuevo pacto; entre Navarra y Nabarra, entre vasquismo y navarrismo, entre España y Euskal-Herria...”⁷⁸. Beraz, Floristanek oso modu argi eta zehatzean planteatzen du arazoa aztertzeke sortu den bitasuna. Alde batetik, erresumaren funtsezko jarraipena defendatzen duen jarrera. Ikuspegi “kontinuista” honetan, Floristanek uste du ezin direla baloratu konkistaren ondorengo 300 urteak, epe luze horretan izan ziren aldatetarik kontuan hartu gabe, baina garbi zehatzen du, hitz baten laburtu behar izango balitz ezaugarri funtsezkoena, hitz hori “paktua” izango litzatekeela.

Bitasunaren beste aurpegia identifikatzerakoan, berriro bat dator Floristan, eta neu ere nire eskema prestatzerakoan, Sanchez Prietorekin, onartuz badagoela aurreko lerrokadan ikusi dugunaren parean beste interpretazio bat, arazoaren gunean kokatzen den ezaugarri nagusia euskal nazioa dela defendatzen duena, hain zuzen ere, eta ez Nafarroako erresuma soil. Ikuspegi honen lehendabiziko urratsak ere nahiko garbi identifikatzen dira: Hermilio Oloriz eta Asociación Euskara de

74. Ibid., HERRERO LICEAGA, Victoriano J.; FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, Montserrat. “La participación de Gipuzkoa en la conquista de Navarra: el ejemplo de Azkoitia y Azpeitia (1516-1524)”;

75. Ibid., NAUSIA PIMOULIER, Amaia. “Mujeres sometidas, mujeres descarriadas. El disciplinamiento de la mujer navarra en el siglo XVI”;

76. Ikus daiteke Joseba ASIRONek egiten duen laburpena, “Recuperando los recuerdos perdidos”;

77. FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo. “Revisionismo historiográfico sobre la conquista de Navarra (1512)”. In: *Gobernar y administrar justicia: Navarra ante la incorporación a Castilla*, Mercedes Galán Lorda, directora. Pamplona: Thomson Reuters Aranzadi, 2012; 19-44 orr.

78. Ibid., 25. orrialdea eta 9. oharra.

Navarra⁷⁹. Floristanek, gaur egun korronte honetan koka daitezkeen autore eta liburuak, agian Sanchez Prietok baino hobeto zehazten ditu: Urzainqui, Soraren, Esarte⁸⁰... Kontuan izan behar da, nire uste apalean, korronte honek "nazioa" hartu duela oinarritzat, baina ikuspegi estatalista bat erantsiz, bere tesiaren gunean kokatzen delako euskal nazio horrek estatu handi bat eduki izana, Antso Handiaren garaian lurralde sail zabalena lortuz, eta, Antso Jakintsuaren erregetzan estatu heldu baten ezaugarriak asalduz. Beraz, 1200ean jasandako jipioia ez litzateke izango "nazioa" bakarrik kaltetu zuena, baizik biak, euskal nazioa eta euskal estatu, gutxitu zituena. Dena den, Floristanek egiten duen interpretazio honen balorazioan, oso modu egokian esaten da ez dela korronte berria, baizik, eta artikulu honetan ikusi dugun bezala, sustrai zaharrak dituen landare baten berreskurapena.

Floristanek egindako azken historiografiaren neurketa honetan ez da ukatzen korronte euskal nazionalistak sortutako produkzioa. Are gehiago, aipaturiko bitasuna aurkeztu ondoren, zehatz-mehatz aztertzen ditu Floristanek Esarteren *Navarra, 1512-1530*, eta Monteanoren *La guerra de Navarra*, bakoitzari orrialde zehatza eskainiz. Berrikuntza historiografikoa ikuspegi orokorrean eta zehatzean hartuz, Floristanek beste zenbait monografia aipatu eta aztertzen ditu: Isabel Ostolaza;⁸¹ Boissonaderen liburuaren argitalpen berria, Eloisa Ramirezek egindakoa, aztertze sarrerera batekin; Santiago Leoneren Nafarroako oroitzapen historikoari buruz idatzitako liburua (*Los Fueros de Navarra como lugar de la memoria*); Fernando Chavarriaren tesi doktora⁸² eta Rafael Garcia Perezen *Antes leyes que reyes*. Monografia hauei lotzen bazaizkie azken urteetan beste autore batzuk egindako ahaleginak (adibidez Mercedes Galanen zuzendaritzapean labetik atera berria den *Gobernar y administrar justicia*), konkista eta inkorporazioa prozesu luze bezala aztertzeke arrazoiak gero eta garbiago agertzen direla ondoriozta dezakegulakoan nago.

4.2.4. Beste "last minute" ekarpena, Fernando de Arvizuren artikulu bat da⁸³. Zuzenbidearen katedradun honek, Alduideko arazoa hain modu sakon eta zorrotzean aztertu zuenak, artikulu honetan Nafarroaren integrazioaren historia eskaintzen digu, berak atsegin duen ikuspegi juridiko eta instituzional hutsa aplikatuz, baina hasieran zenbait balorazio historiografikoak ere modu zorrotzean eginez. Izan ere, Arvizuren lehenengo hitzak dira egungo eztabaida identifikatzeko, bitasun jakin bat (funtsean Floristanek eta Serrano Izkok, esaterako, aipatzen duten berbera) badagoela onartuz, eta balorazio bat eginez. Identifikazioari dagokionez, euskal nazionalismoaren korrontea

79. LEONÉ, S. *Los Fueros de Navarra ...*, op. cit., 243-252 orr.

80. FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo. "Revisionismo historiográfico ..." op. cit., 27 orr.; ikus 12. oharra.

81. OSTOLAZA ELIZONDO, Mª Isabel; PANIZO SANTOS, Juan Ignacio; BERZAL TEJERO, Mª Jesús. *Fernando el Católico y la empresa de Navarra (1512-1516)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2011.

82. CHAVARRÍA MÚGICA, Fernando. *Monarquía fronteriza: Guerra, linaje y comunidad en la España Moderna (Navarra, siglo XVI)*, Florencia: Departament of History and Civilisation, European University Institute, 2006.

83. ARVIZU, Fernando de. "Navarra: un reino en la Monarquía Española (1512-1829)". In: *Anuario de Historia del Derecho español*, LXXXII (2012); 413-469 orr.

garbi agertzen da, Arvizuren ustez. Duela ehun urte Euskaroeek eta Campioneek (Arvizuk Boissonade ere arlo horrekin konektatzen du) bultzatutako korrontea indarrean legoke, argitalpen dinamika oso bizian. Arvizuk korronte hau agramontarren nolabaiteko berpizkunde bidean kokatzen du: “benetako” nafarrak 1512an agramontarrak izanik, euskal agramontarrek, duela 100 urte euskaroen eta Campionen antzera, gaur egunean Nafarroa Euskadin inkorporatu nahi izango lukete. Beraz, Nafarroa Euskadin integratu nahi izatea, Konstituzioaren Transitoria laugarrenaz baliatuz, “agramontarren” jaraunspenaren alorrean kokatzen du Arvizuk⁸⁴. Oso garbi ulertarazten digu esan nahi duena, baina ez dakit ez ote litzatekeen korronte hori “beaumontar”tzat hartzea egokiago izango, zeren eta 1512an beste erresuma baten inkorporatuak izatea ez zen agramontarrek nahi zutena, baizik beaumontarrek onartu zutena.

Izenlagun egokienaren asunto hau alde batera utzita, Arvizuk ere konfirmatzen du, egiten duen historiografiaren analisisian, norabide garbia marraztu dutela Boissonade, Campion, Pradera, Luis Suárez eta, bereziki, M. P. Huicik. Kontuan hartuz Huiciren *En torno a la conquista de Navarra* 1993an aztertu zuela⁸⁵, Arvizuk berriro goraiatzen du liburu horren ezaugarria: “inquietante”. Esanenezake, izugarritzko unanimitatea legokeela Huiciren ekarpena ontzat eman ahal izatean. Arvizuren hitzetan: “un libro ‘inquietante’, pues se aparta de la historiografía oficial, tanto la que intenta justificar la conquista como la que trata de hacer lo contrario. Es, por lo tanto, una obra no sólo valiente sino muy fiable por la gran cantidad de información en que se apoya”⁸⁶. Hau irakurrita, uste dut justifikatzen dela nire artikulu honetan Maria Puy Huicik 1993an argitaratu zuen *En torno a la conquista de Navarra* liburuari eman diodan lekua eta garrantzia.

Azken bi urteetako uzta, beraz, oso oparoa da, eta ez da mugatzen aipatu ditudan liburuetara, baina uste dut garbi dagoela mahai gainean jarri den liburu sorta honek aukera aberatsa eta irekia ematen duela historiagintzan gabilzantontzat. Bide batez, lagungarri egokia da nire azken gogoetara pasatzerakoan.

5. Nola begiratu 1512ari. Egungo egoera historiografiaren inguruan zenbait gogoeta

Nafarroaren konkista eta inkorporazioaren historiografiaren balorazio bat egin ondoren aurreko puntuetan, azken esparru honen helburua izango da, aurrera begira jarrita, gogoeta batzuk egitea, egungo egoeran azpimarratu daitezkeen ezagutza historiografiko alorrak kontuan hartuz: zein eztabaida mota izan zen, lehia dinastikoaren pisua neurtzeko premia azpimarratuz; nolako elementu baldintzatzaileak kontuan hartu beharra dagoen; konkistak zein nolako ondorioak izan zituen, erresumaren ikuspegitik batez ere, eta ondorio sikologiko-kolektiboak alde batera utzi gabe.

84. Ibid., 414 orr.

85. Ibid., ikus artikulu honen 13. oharra.

86. Ibid., 417 orr.

5.1. 1512ari nola begiratu. Dinastiak eta geopolitika. Estrategia dinastikoak noblezi domeinuen aniztasuna nagusi zen ingurugune batean

Nafarroaren 1512eko egitate funtsezkoa konkista bera dela ez da zalantzan jartzeko aukera handirik⁸⁷. Ezta ere horretarako bitarteko militar ongi prestatuak erabili zirenik. Egitate horrek sortzen dituen azterketarako hizpideak ere oso kontuan hartuak izan direla bistan da, hala nola, justifikazioa eta inguruko faktore dinastiko eta geopolitikoak. Sar gaitezen bigarren honetan.

Errege dinastiek eta beraien arteko lehiak zerikusi handia eta erabakigarria izan zuten Nafarroaren konkistan. Hori kontuan hartu gabe ezin da gaia behar bezala ulertu. Garaiak berak aurkezten digu baldintza hori, garaiaren egituraren murgiltzen dena, denbora luzez gainera: XVIII. mendera arte gudu eta ekimen militar gehienak dinastikoak ziren edo lehia dinastikoen magalean kokatzen ziren⁸⁸. Ikuspegi horretatik, oso ongi bideratzen du arazoa Jesus Maria Usunarizek⁸⁹. Are gehiago, ordea, Nafarroako kasuan: ezinbestekoa eta astuna zen dinastia nagusien eragina. Nafarroako alor geopolitikoan eta inguru hurbilean zeuden garaiko goi mailako noblezi leinuak eta beren etxeak, modu dinamikoan aritzen ziren beren tokia mantentzen. Elkarren arteko erlazio-sare konplexuak zehazki aztertu beharra dago, sare horiei dagozkien eragina aitortuz eta emanez. Hona hemen beste baldintza ahantz ezina, Eloisa Ramírez Vaquerok hain ongi aztertu eta gureganatu duena⁹⁰.

Faktore dinastikoak Fernando Katolikoarengan izan zuen eragina aho batez onartzen da. Beti azpimarratu izan da bere aitarekin izan zuen lotura hertsia. Aitak, Juan II.ak, ordea, Aragoiko Koroako errege izanik, Mediterraneoako mundua eta penintsulakoa lotzen zituen, Nafarroako gobernua bere eskuetan izan zuen garai

87. OLIVER-COPONS, Eduardo. *Conquista y anexión de Navarra. Bosquejo histórico*. Madrid: Biblioteca Económica de Ciencias Militares, vol. V, 1888; IDOATE, Florencio, "Las fortificaciones de Pamplona a partir de la conquista de Navarra". In: *Príncipe de Viana*, 54-55 (1954); 57-154 orr.; ESARTE MUNIAIN, Pedro, *Navarra, 1512-1530. Conquista, ocupación y sometimiento militar, civil y eclesiástico*, Pamplona: Pamiela, 2001; MONTEANO, Peio J. *La Guerra de Navarra (1512-1529). Crónica de la conquista española*, Pamplona: Pamiela, 2010. DEL BURGO, Jaime; DEL BURGO, Jaime Ignacio. *Historia de Navarra. Desde la prehistoria hasta su integración en la Monarquía española (S. XVI)*, Pamplona: Ediciones Académicas, 2012. Azken ekarpen interesgarria eta zehatza oso: PESCADOR MEDRANO, Aitor. *Navarra, 1510-1513. Diario de una conquista*. Pamplona: Pamiela, 2012. Azken sintesi bat: MONREAL, Gregorio, JIMENO, Roldán. *Conquista e incorporación del reino de Navarra a Castilla*, Pamplona: Pamiela, 2012 (ikusitako artikulu honen 4.1.).

88. BELY, Lucien. "Casas soberanas y orden político en la Europa de la Paz de Utrecht". In: *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Pablo Fernández Albaladejo (ed.), Madrid: Marcial Pons, 2001; 69-98 orr.

89. USUNÁRIZ Jesús María. "Las reclamaciones dinásticas: Navarra en las negociaciones hispano-francesas (siglos XVI-XVII)". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 299-334 orr.

90. Oinarrizko monografía, Álvaro ADOT, *Juan de Albret y Catalina de Foix o la defensa del Estado navarro (1483-1517)*, Pamplona-Iruña: Pamiela, 2005. Gogoeta oso aproposak, RAMÍREZ VAQUERO, Eloisa. "Catalina de Foix y Juan de Albret: los últimos reyes de un engranaje feudal". In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispana* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella, 18 al 22 julio 2011), Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 95-126 orr.

luzean, Blanca erreginaren senar eta, 1441tik aurrera, gobernari alargun gisa. Ez da baztertu behar, ordea, Juan II.a Alfontso Magnanimoaren anaia zela, eta honek Aragoiko Koroa gobernatu zuela Napolesko hirian bere gortea kokatuz⁹¹. Trastamarako etxeak lortu zuen botere maila izugarriaz jabetu behar gara Fernando Katolikoaren jarrerak eta ekimenak neurtzerakoan⁹². Honek bere aitaren ereduak izan zituen, eta seme estimatuena izateaz baliatu zen, baina bere osaba Alfontsoaren ereduak ez zuen urruti izan. Fernandok, izan ere, Siziliako printze izateko aukera izan zuen oso gazte zelarik eta gero Siziliako errege tituluaz jantzi zuen bere burua⁹³. Alfontso Magnanimoak Napolesko erresuma bere seme Ferranteri bideratu zion, oinorde izendatuz, baina Fernandok ez zuen burutik kendu erresuma handi, aberats eta hain geopolitikoki garrantzitsua zena berreskuratzeko asmoa⁹⁴. Horrela, ez zuen etsi Napolesko erresuma handia bereganatu arte. Lortu zuen helburu hori, Trastamara gaztelar adarrekoa zen bere emaztearen laguntzarekin, baina Napoles eta Sizilia aragoiar patrimonio alorrean mantendu ziren. Ez da harritzekoa, aurrekari hauek guztiak kontuan hartuz, Fernandok beste urrats bat eman nahi izatea, bere aitak denbora luzez gobernatu zuen Nafarroako erresumaz ere jabetzeko asmoan: dinastiaren betekizun benetan desiragarria. Hirurogei urte zeuzkan Fernandok 1512an. Juan eta Katalinak ez zeukaten etsai xamurra: ez zen errege arrunt bat, aurreko agintariaren seme kuttuna baizik, domeinu alor zabal, handi eta trinkoa bereganatzeko ibilbide luzean bere burua aspalditik ipinita zeukana.

5.2. “Italia” nola hartu eta baloratu

Faktore dinastikoak, maila geopolitikoan kokatuz, Italiako antzektokian jartzen gaitu. Baina Italia aipatzen denean, kontuan izan behar da bereziki hegoaldeko Napoles eta Sizilia zirela nagusiki kontuan hartzen direnak. Izan ere, Fernando Katolikoak bere domeinua berrezartzekoan, bitarteko guztiak jarriz, konkista militarra ere, noski, Aragoiko Koroak area horretan izandako jarrerari eutsi zion. Hori zen XIII. mendearen amaieran, Siziliako ‘Vespro’ famatuaren geroztik, sortutako egoeraren ondorioetako bat⁹⁵. Ordutik zetorren ‘Italia’ko politika baldintzatzaileak zekarren era-

91. RYDER, Alan. *El reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, Valencia: Edicions Alfons el Magnànim, 1987, (Ed. inglesa, Oxford, 1976); CORRAO, Pietro. *Governare un regno. Potere, società e istituzioni in Sicilia fra Trecento e Quattrocento*, Napoli, 1991; Interpretazio honen harian, VILLACANAS, José Luis. *La Monarquía Hispánica (1284-1516)*, Madrid: Espasa, 2008; 172-181 orr.

92. Ikus daiteke azken azterketa eta gogoeta arazo honi buruz: SESMA MUÑOZ, J. Ángel. “El matrimonio de Fernando e Isabel y la unión de las coronas de Castilla y Aragón”. In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispánica* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011), Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 27-55 orr.

93. VICENS VIVES, Jaime. *Fernando el Católico, Príncipe de Aragón, Rey de Sicilia 1458-1478: (Sicilia en la política de Juan II de Aragón)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones científicas, 1952, 222 orr. eta hurrengoak.

94. Oso ongi ikusten du hau YANGUASEk, *op. cit.* [26. oharrean], Alfonso Magnanimoa hil ondoren sortutako egoera aztertzerakoan: “Fernando el Católico lo hereda todo, fundando su ventura sobre las desgracias de su hermano”.

95. Artikulu honetan aipatzen ditudan monografiak (88-92 oharretan) modu sakon eta zehatzean neurtzen dute gaiaren aurpegi hau.

gina, zeren ordutik zetorren alor geoestrategiko zabal hori, Iberiar penintsula, Frantzia eta Italia arteko triangeluak osatzen zuena. Ordutik dator, baita ere, Aita Santuzaren paper goi mailakoa, nagusia.

Hori guztia dela eta, Nafarroako konkistan Italia eta Aita Santua aipatzen direnean oso garrantzitsua da kontuan hartzea, Aragoiko Koroak bere 200 urte aurreko haietan bete zuen tokia Mediterraneoko area geoestrategiko hain funtsezkoan⁹⁶. Fernando Katolikoa norabide horretan kokatu behar da, eta hori eginez, hau da, Nafarroaz jabetzeko asmoa inguru horretan ipiniz, askoz hobeto uler daiteke prozesua bere osotasunean. Fernandok, bere emaztearekin batera bizi izan zen garaian, domeinu jabetze prozesu jakinak burutu zituen: Granada, Napoles, Kanariko irlak eta aurkitutako itsas harantz zeuden lurralde ezezagunak⁹⁷. Isabel erreginarekin dinastiaren osotasun eta gailurrera iritsi izanaren eragina ezin da alde batera utzi, aipaturiko bere aurreko belaunaldiak eskaintzen zituzten ereduarekin batera. Faktore horiek kontuan hartuz ulergarriago eginen zaigu, baita ere, Frantziaren aldetik jasotako oposizioa, hau ere norabide luzekoa. Italiako alor politiko hain estimatuan sartzeko arrazoi dinastikoak etengabean mantendu zirenei, eta eragin handia izan zutelarik 1700garren urteko Oinordetza Gerra arte.

Bi aldetatik, beraz, baldintzape dinastiko indartsuak, kontrajarriak, antzezleku ezagun eta erabakigarri batean. Baina triangeluaren bertzean agintari politiko-erlijioso nagusia Aita Santua zen. Esan gabe doa hiru lehiakideen artean berdintasuna dagoenean eta lehenengo biak parean daudenean, hirugarrenak erabakitzen duela. Fernandok hirugarren protagonista hau bere alde jartzea lortu zuen, eta, horrela, etorkizuneko norabideak bereganatzen zituela garbi agertzen da.

5.3. Fernando Katolikoa eta bere “makiavelismoa”

Fernando Katolikoa aipaturiko ikuspegi dinastikoan hartu behar dela deritzot, bere jarrera eta eman zituen urratsak, hain garbi aurreikusten zituenak, hain zuzen ere, nola bideratu zituen aztertzerakoan. Errege honek, Nafarroari buruz izan zuen politika dela eta, bere garaian, gero, eta, bereziki, gaur egunean, kalifikazio gogor eta ezezkorrak jaso izan ditu⁹⁸. “Makiavelikoa” izatea leporatu izan zaio, baina hori ia erredundantzia bihurtzen da, Makiavelorentzat eredu izan baitzen Aragoiko ‘duce’ hura. Guicciardini ere epaile zuzena izan zen, Fernando Katolikoaren egintzak baloratzerakoan, modu zorrotz eta, orokorrean, nahiko neutroan. Izen-

96. VICENS VIVES, Jaime (DR. J.). *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*, Barcelona: Editorial Yunque, 1940; 61 orr. Arazoaren adar juridiko, instituzionala, ekonomikoa, dinastikoa... oso zehazki eta sakon aztertu zituen, Jesús LALINDEK, *La Corona de Aragón en el Mediterráneo Medieval (1229-1479)*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1979.

97. Ikus daiteke azken sintesi bat, baina penintsula iberiarra soilik hartzen duena: ESTÉVEZ, Xosé. “La política peninsular de los RR.CC.”. In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatuak. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia: Txertoa, 2011; 91-125 orr.

98. ADOT LERGA, Álvaro. *Navarra, julio de 1512. Una conquista injustificada*. Pamplona: Pamiela, 2012. (Prólogo por Pierre Force, colaboración de Izaskun Aisa Larumbe, traductora del texto de Francesco Guicciardini de la obra *Historia de Italia*).

lagun peioratibo guztiak jartzea lan erraza da, baina izenlagun gehien horiek kontrako esanahian hartu ahal izatea ere bistan dago: gaiztoa, bihurria, gezurtia, maltzurra, berekoia, egozentrikoa (egolatra ere?)... ezaugarri hauek denak pertsona baten akatsen ispilu badira ere, agintari politiko goi-mailako bati jartzen zaizkionean, ardura sakon eta konplexuetan baliatu behar zena izanik, etsai amorratuak aurrean zeuzkalarik... akats horiek dohain bilaka daitezke, eta bat-batean gizon prestua, azkarra, epe luzerako erabakiak hartzen zekiena azaldu daiteke gure begien aurrean.

Behar bada, oraindik ere interesgarria izan daiteke baloratzea anbizio pertsonala edo dinastikoa ote zen nagusi Fernandoren baitan. Agian biak bat egin dezakete, baina nire iritzian Katolikoarengan, helburu dinastikoa, familiakoa, burutzeko asmoa zen nagusi. Badago puntu honetan datu adierazgarria. Nafarroa bereganatu bezain pronto, eta bere burua erresumako agintari tokian jarri ondoren, Aragoiko Koroan bere esperientzia politiko luzean zehar izan zuen jarrera eta neurri politiko eta instituzional betikoak ezarri zituen Fernandok Nafarroan: zuzenbidea eta instituzio juridikoak mantendu; erregeorde bat izendatu; beste erresuma "printzipa" guztiek zeuzkaten baldintza antzekoak ipini. Azken batean, bakea eta oreka orokorra lortzeko bitarteko egokiak zirela bazekien. Badirudi gorrotoa, anbizio pertsonala, maltzurkeria, inbasio militarren harien emandako pausoak... Fernandorengan eragin berebizikoa izan balute, txikizioaren eta errebantxaren indarrez, erresuma suntsitze bidean kokatzeko jarrera azaldu izana logikotzat hartu ahal izango genukeela. Baina ez zuen horrelakorik egin. Ezkontza baten ondorioz sortutako batasuna izan balitz bezala jokatu zuen, baretasuna, zirkunstanzien arabera, lortuz⁹⁹. Bere familiak izandako jarrera hartu zuen Katolikoak, azken batean, aitari ikusitakoari jarraituz, eta osabaren eredu urrunagoa, baina ezaguna, kontuan hartuz¹⁰⁰. Inork ez du zalantzan jartzen hauek guztiak molde autoritario hutsak zirenik. Fernando Katolikoa maisu zen dena bere kontrolpe zuzenean ipintzen: hori zen bere jarrera tipikoa, Nafarroan ere agertu zena.

Bere pertsonalitatearekin eta ezaugarri psikologiko jakin batzuekin lotzeko arrazoi asko daude, baina asuntorearen aurpegi hau aski ikusia dagoela iruditzen zait, bai begirunea azalduz goraiatzeko aukera hartzen bada, edo kontrakoan kateatzen bagara. Bestalde, gauza ezaguna da Fernando eta ondorengoak nola baloratuak izan ziren Espainiatik kanpo. Horren lekuko, hona hemen 1624an idatzitako Ingalaterrako erregeari zuzendutako aholku politiko batean, zein nolako gogoeta irakur daitekeen:

99. Ikus MONTEANO, *La guerra de Navarra ...* (op. cit.); 105 orr.: " Fernando de Aragón se cuidó mucho de que la victoria beamontesa no fuera aplastante y trató de contrapesarla otorgando premios y cierto poder a los agramonteses que se habían adherido a su causa". Horrekin batera, Monteanok azpimarratzen du (116 orr.) Fernando Katolikoak erakundeak errespetatu zituela.

100. GALASSO, Giuseppe. "Procesos de integración en Europa (siglos XV-XVII). Conquistas, uniones, aceptaciones y rechazos". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 19-27 orr.

Ferdinando de Aragon, que era la raíz de la Monarchia Española, era el príncipe mas injusto, cruel, sangriento o sediento de sangre, y fidefrago (sic) de su tiempo, y esto con todos, aunque fuissen (sic) primos, cuñados o sobrinos, y en este fundamento estriva el edificio Español¹⁰¹.

Ez du ematen horrelako iritzia hain zabalduak zeudela kontuan hartuz, etekin handirik dakarrenik Fernando Katolikoaren portaera maltzurra behin eta berriro azpimarratzeak. Erresumaren egoera konpondu nahi izatea ez zegoela errege honen helburuen artean egia izan daiteke, Alvaro Adotek ondorioztatzen duen bezala, dokumentazio berria aztertuz edo beste ikuspegi batetik begiraturaz lehendik zegoena. Baina, zer ondorio atera daitezke egitate horretatik?¹⁰² Justifikazio gabeko ekimena izan zela? Hau izan daiteke hurrengo puntua.

5.4. Justizia; justifikazioa. Parte hartze politiko eta militarra

Aurreko puntuan Fernando Katolikoak Nafarroaren konkista, bereganatze eta erresumaren inkorporazioa aztertzerakoan, bere uziaren arrazoiak aztertu ditugu, bai pertsonalak, bai dinastikoak. Helburu hauek lortzeko erabili zituen bitartekoak ere kontuan hartu ondoren, ez dago tokiz kanpo pentsatzea eragile franko izan zituela, bere ikuspegitik, Nafarroako arazoetan sartzeko, erresumaz jabetzeko, eta egintza horiek guztiak justifikatzeko. Justifikazio diplomatikoa lortu zuen, lehenik eta behin, nazioarteko liga batean kokatuz operazio guztia, Aita Santuaren gidaritzapean, aitzaki erlijiosoa lehen mailakoa zela medio. Horrela landu zuen justifikazio pertsonala, diplomatikoa eta, biribiltzeko, titulu juridikoetan, Vatikanoko agirietan, gorpuztua. Aita Santuak, nahiz eta berandu edo modu traketsen izan, bideratu zituen buldak eta bere baimenaren ziurtagiriak¹⁰³. Ez zegoen dudarik Eliza Katolikoaren buru zenak operazio guztiari oniritzia ematen ari zitzaiola, Elizaren aurkako ekimen bati aurre egiten ari zelako. Aldi berean, Fernando Katolikoak abian jarri zuen justifikazio doktrinala, juridikoa, eta, horrela, bere ekimena behar zen maila

101. Biblioteca Nacional, Madrid, Ms. 9405. 27. Memorial que se dio al Rey de Inglaterra y a sus Consejos, el año 1624, convidándole a la conquista de las Indias Occidentales (ff. 225-232v).-fol. 229 r.

102. Alvaro ADOT, "Navarra, julio de 1512. Una conquista injustificada ...", (aipatua 98 oharrean). Ikus artikulu honi Roldán Jimenok egin dion iruzkina, *Lura Vasconiae*, 9 (2012) Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia (FEDHAV): San Sebastián; 635-637 orr. Erresumaren egoerari buruz berriz, datu oso ezezkorrak eman daitezkeela ikusarazten digu Luis Javier FORTÚN PÉREZ DE CIRIZAK, "Derrumbe de la monarquía y supervivencia del reino: Navarra en torno a 1512". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 201-298 orr.

103. ORELLA UNZUÉ, José Luis. "Razones ideológicas del ultimátum de Fernando el Católico sobre sus derechos al reino de Navarra: 31-VII-1512", *Príncipe de Viana*, 37 (1976) 207-225 orr.; "Las tortuosas relaciones de Navarra con la Santa Sede durante la conquista del reino". In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia: Txertoa, 2011; 179-225 orr., non garbi esaten duen (201 orr.): "La disputa de la datación de las bulas fue posterior. Para los contemporáneos no hay posibilidad de pensar que sea una bula falsificada". Azken sintesi orokorra eta, aldi berean, zehatza, GALÁN LORDA, Mercedes, "Los títulos jurídicos ..." (aipatua, 66. oharrean). Roldán JIMENOK, ("Nafarroako Konkistaren justifikazio juridikoa", *Uztaro*, núm. 82 (2012), Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea, 35-52. orr.) azterketa zehatza eskaintzen du eta eranskin gisa bi bulda oinarritzkoen testuak dakarzkí, euskaraz.

eranginkor eta propagandistikoan ipintzea lortu zuen¹⁰⁴. Justifikazioa zen helburua, nahiz eta, denboran zehar, kontrako jarrera garbiak azaldu izan, justifikazioaren arrazoiak deuseztatu nahian, batez ere monarkia frantziarraren aldetik.

Beste alorreko arazotzat har daiteke erabakitzea ea ekintza horiek zuzenbidekoak ziren, hots, justifikatuak izateaz gain, ea justuak ote ziren, hau da, ea zuzenbideari modu egoki eta zintzoan lotu zitezkeen. Beste modu batean esanda, eta gerra tartean izan zenez, justiziazko gerraren alorrean sar zitezkeen galde genieziaioke geure buruari, garaiko *Ius Gentium*aren irizpideen arabera. Gauza eza-guna da ez zegoela nazioarteko epaimahai edo epaile neutralik, funtzio hori bete zezakeena Aita Santua zelako, eta bera pertsonalki korapilatua zegoelako, sarritan, eztabaidapean agertzen ziren liskarretan, Nafarroako kasuan hain garbi gertatzen zen moduan. Eta ikusi dugu, baita ere, zein modu garbian lortu zuten errege espainiarrek beren garaiko Aita Santuen laguntza: Fernandok bere garaiko Aita Santuena; Karlos V.ak bere prezeptorea izan zen Adriano Utrechtkoarena (Adriano VI.a).

5.5. Konkistak eta Inkorporazioak Nafarroarentzako ekarri zituen ondorioak, bereziki zuzenbidean eta erakunde juridikoetan

Aztertzen ari garen baldintzatzaileen artean, bada beste bat oso funtsezkoa: nola hartu behar den Nafarroako egoera berria, Espainiar Monarkian integratzeko moduari dagokionean. Horrek eskatzen du erresumen arteko batasun moduak aztertea, garai bakoitzean zeuden formulak kontuan hartuz. Bi erresumen artean batasun berria sortzen denean, aztertu behar da urrats hori emateko erabili diren bitartekoak; nola antolatu den ordutik aurrerako ibilbide amankomuna, eta bereziki zein formula hautatu edo eratu den harreman berri hori bideratzeko, ikuspegi juridikotik hartuz; zer-nolako ondorioak izan dituen egoera berri horrek batasunean bildu diren erresuma horientzat.

Nafarroari dagokionez, garbi dago batasuna konkistaren bitartez bideratu zela: ez zen izan modu baketsua, adostasunezkoa¹⁰⁵. Bigarren aspektua, egoera juridiko berriari dagokiona, inkorporazioa izan zen, hau da, beste koroa baten integratua izatea, bertan 'gorputza' hartuz. Garaiko tipologia eta moldeak kontuan hartuz, konkistaren bitartez sortutako batasuna konkistatuaren nortasun eta ezaugarri juridiko eta instituzionalak galtzea ekar zezakeen, konkistatzailearen magalean murgilduz, eta beraren ezaugarrietara erabat egokituz. Garbi dago hau ez zela Nafarroako kasuan gertatu. Erresumak ez zituen bere zuzenbidea, instituzio juridiko

104. ORELLA UNZUÉ, José Luis. "Los ideólogos que respaldaron a Fernando el Católico para legalizar la conquista". In: *1512 Nafarroaren konkista 500 urte. 500 años de conquista en Navarra*, Euskal Herriko historialarien I. biltzarreko Aktak. 1512. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010; 153-182 orr.

105. Gai honetan sartzeraokan, batasun bideak nola zeuden antolatuta eta tipifikatuta ahalik eta hobekien aztertu behar da. Horretan saiatu naiz honako artikuluan: "Formas de unión de reinos: tipología y casuística en perspectiva jurídico-política (siglos XVI-XVIII)", In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 89-125 orr.

publiko funtsezkoenak eta beste zenbait ezaugarri galdu¹⁰⁶. Hasiera hasieratik nabarmendu zen ez zela hori etorkizunerako ibilbidea izango.

Ez zen denbora asko pasa behar izan ikusi ahal izateko Nafarroako zuzenbidea sortzeko erakundea (Gorteak), epaitegiak, bereziki goren mailakoak, finantzak eta, orokorrean, erresumak, erresuma bereizgarri bat izateko zeuzkan osagaiak mantendu zituela¹⁰⁷, errege-erregina bakarrik berarenak gozatzea izan ezik. Azken hau, erregetza propioa, izan zen galdu zena: hau izan zen beste entitate batean integratua izatearen ordainsaria. Baina kontuan izan behar da hori ezkontza edo oinordetza baketsuaren bitartez sortutako batasunetan ere gertatzen zela. Horregatik, azken batean, oso garrantzitsua da neurtzea batasunak sortu zituen efektuak, ondorioak, batez ere arlo juridiko eta instituzionalean¹⁰⁸.

Erresumaren nortasun eta gorputza zein zen eta zein neurritan mantendu zen neurtzerakoan, ez da erraza legedia eta erakundeak nola geratu ziren aztertzea baino bide egokirik aukeratzea. Epe labur baten barruan Fernando Katolikoak Napoleos eta Nafarroa konkistatu zituen, baina ez zuen inondik ere formula 'deditizio' bat aplikatu, hau da konkista eskubideak posible egiten zuena, konkistatuaren gorputz juridiko eta politikoa konkistatzailearen esanetara ipiniz, eta, ondorioz, bere nortasun juridiko eta politikoa sunsituz. Napoleosen eta Nafarroan "interlokuzio" bat sortu zen, erresumeen gorputza osatzen zutenekin, nahiz eta hasierako baldintza horiek, erresumen aldetik, ez izan beren konstituzio politikoen araberrakoak.

Nafarroaren integrazioa ez zen izan hasieran, dena den, bi alderdiak, Gaztelako Koroa eta Nafarroako erresuma, maila berean kokatu ahal izateko modukoa. Baina abiapuntua oso aldekoa gertatu zitzaion erresumari maila instituzionalean zeuzkan osagaiak mantentzeko. Hortik aurrera ikusi behar zen nolako norabidea hartuko zuen arazo horrek. Egungo historiografiak modu nahiko baketsuan ametitzen du 1512ko konkistak ez zuela ekarri instituzioen aldaketa berezirik, errege-dinastia berria eta lurralde hedadura izan ezik. Dinastia berriak, ordea, harreman mota bera irau-narazteko bideak onartu zituen: errege-erresuma erlazioa errespetatuz, erresumaren legediari zin eginez, hitz batean, adostasun formulak, hots, paktismoa, onartuz.

Fernando Katolikoa hil, 1516an, eta bere biloba Karlosek jaraunspen hain handia jaso zuenean, Espainiar Monarkian kokatu zen Nafarroako erresumak, bere nortasun instituzionala mantendu zuen, besteak beste Karlos V.aren erregetzapean beste erresuma askorekin batera egitura amankomunean integratu ze-

106. ARREGUI ZAMORANO, Pilar. Capítulos del Fuero Reducido de Navarra que impidieron su confirmación". In: *Initium. Revista Catalana d'història del dret*, 8 (2003); 85-142 orr.

107. DEL BURGOREN tesia, *Historia de Navarra* (op. cit) 606. orrialdean: "No desaparece el reino, sino que se mantiene inmutable en el contexto de la monarquía española".

108 GARCÍA PÉREZ, Rafael D. *Antes leyes que reyes. Cultura jurídica y constitución política en la Edad Moderna (Navarra, 1512-1808)*, Milano: Giuffrè, 2008. Monografia honek oso modu egoki eta eguneratua garatu du gai hau, Nafarroaren konstituzio historikoa, bere osotasunean. Zentzu berean, azken ikuspegi orokorra, FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo. "'Unida' y 'separada'. Navarra y la formación de la Monarquía de España". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra), 2012; 487-505 orr.

lako. Hortik aurrera errazago egin zitzaion Nafarroari bere lege eta instituzioak mantentzea, eta asmatu zuen zuzenbidearen sortze, egikaritzea eta interpretaziorako zeuden baliabideak bermatzen. Hau guztia aho batez onartzen da egungo historiografia juridikoan¹⁰⁹, baina ez da behar bezain arretaz hartzen, ene iritzian, hori lortu eta etorkizun luzea bermatzeko hain lagungarria izan zen Espainiar monarkiaren aniztasuna bera¹¹⁰. Batasun moldea berdintasunean eta kide bakoitzaren nortasunaren jarraipenerako bermeetan finkatzen zena, hau da, eta garaiko aipaturiko tipologia helduz “aeque et principaliter”-tzat hartzen zena, Nafarroak bere buruari aplikatu ahal izan zion, inguruan zeuzkan beste kideekin alderatzen zen heinean. Aragoiko erresuma zeukan aldamenean, hau da, Monarkiaren erresuma “fundatzailetzat” hartzen zena: ez zen eredu txarra jarraipen “aeque-printzipalari” eusteko¹¹¹.

5.6. Memoria eta sentimendu kolektiboak: Kronisten eta legelarien zeregina

Aurreko puntuan erresumaren iraupena aztertu dugu, osagai objektiboak kontuan hartuz: zuzenbidea eta erakunde esanguratsuak, zuzenbidea sortzeko, egikaritzeko eta interpretatzeko orduan. Ez ditugu aipatu konkistaren ondorioak, arlo pertsonalean, nafar bakoitzak eta, batez ere, nafarrek maila kolektiboan, konkista eta inkorporazioari buruz izan zuten pertzepzioa. Aspektu subjektiboetan sartzen gara, baina hauek badute, baita ere, neurtuak eta baloratuak izateko bide objektiboa, historiaren alor hori nola eraiki zen aztertzea posible baita, gertakizun haien oroitza-pena nola egin zen azter daitekeen neurrian. Alor honetan badauzkagu, zorionez, ikerlan oso aproposak, eta gaur egun ongi ezagutzen dugu Nafarroan kronistek egingo dako lana erresumaren historia propio bat eraikitzerakoan¹¹².

109. Ikuspegi juridiko eta instituzional osoa hartzen duen azken artikulua, Fernando de ARVIZU. “Navarra: un reino en la Monarquía Española (1512-1829)”. *Anuario de Historia del Derecho español*, LXXXII (2012); 413-469 orr.

110. ARRIETA, Jon. “Las formas de vinculación a la Monarquía y de relación entre sus reinos y coronas en la España de los Austrias. Perspectivas de análisis”. In: *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*. Edición a cargo de Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño y Bernardo J. García García, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2004; 303-326 orr.

111. AYERBE, Rosa. “El derecho a la conquista de Navarra por el Rey Fernando (1512), según algunos autores de la época. Juan Díez de Aux y Marcilla y su ‘Ivsta ocvpación del Reino de Navarra’: sobre el derecho del Reino de Aragón a la vinculación de Navarra a ella y no a Castilla (1562-1572)”: *Iura Vasconiae*, 9 (2012) Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia (FEDHAV): San Sebastián, 2012; 569-632 orr. Ikus daiteke monografia klasiko eta esanguratsua, alderdi hau azpimarratzen duena: OLAVE Y DÍEZ, Serafín. *Reseña histórica y análisis comparativo de las constituciones forales de Navarra, Aragón, Cataluña y Valencia*. Madrid: 1875.

112. LEONEren liburuan (*Los Fueros de Navarra como lugar de la memoria ...*) gai hau sakonki aztertzen da, eta gauza bera FLORISTANen hainbat idazlanetan: «Examen de la conquista castellana. La introspección de los cronistas navarros (siglos XVI-XVIII)», *Príncipe de Viana*, 41, 2000; 79-134 orr.; “*Ex hostibus et in hostes*”. La configuración de identidades colectivas como confrontación múltiple: Navarra entre Sobrarbe y Cantabria (siglos XVI y XVII)”, en *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, ed. a cargo de Antonio Álvarez-Ossorio y Bernardo J. García García, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2004; 327-354 orr.; “Los debates sobre la conquista y...

Bestalde, konkistaren ondorioak maila psikologiko-kolektiboan kokatuz, egungo egoeran ez zait iruditzen konkista bera egitate astuna eta erabakigarria izan zela ukatu daitekeenik¹¹³. Nafarrek bere norabide historiko propioan kalte objektiboak jasauz, ibilbide luze bati amaiera eman zitzaielako, bitarteko militarrek erabili zituzten. Fernando Katolikoaren erabakiak eta esku sartze militarra nazioarteko Liga baten magalean, Aita Santuaren bedeinkapenarekin, garaiko nafarengan modu bortitz eta gogorrean erori ziren. Zentzu horretan gertakari traumatikoa izan zen konkista, eta hori ukatzea gerora izan zuten efektu positiboak direla eta, gertakizunaren ezaugarri funtsezkoak tokiz kanpo jartzeko modu bat besterik ez dela iruditzen zait. Garai hartan, errege-erregina propioak izateari garrantzi berezia ematen zitzaion, normala denez, eta hori galdu izanaren sentimendua ez da baztertu behar azterketa historiografikoan, gero dena ona eta positiboak izan zelaren aitzakiaz¹¹⁴. Batak ez du bestea kentzen. Konkistaren ondorioak, batez ere gerra egoerak iraun zuen epe luzea hartuz, gogorak izan ziren errege-erreginaren alde egon zirentzat. Ez litzateke harrizkoa, bestalde, ez galtzaileak bakarrik, hau da agramontarrak, baizik beaumontarrak ere zerbait, eta ez txantxetakoak, galtzen ari zirela sentitzea, eta hori bere horretan kontsideratzeko eta onartzeko oztoporik ez da zertan izan behar.

Azken urteetako historiografiak aurrerapauso positiboak eman dituelakoan nago alor honetan, zeinetan bada, ene iritzian, lekuko oso aproposa, eta, behar bada, oraindik ere etekin handia eman dezakeena. Martin Azpilkuetakoari buruz ari naiz, Doktore Nafarra (Doctor Navarro, 1492-1587) bezala ezagutua eta aipatua izan zena. Kanonista ospetsua, Frantziako Tolosan, Salamancan eta Coimbran irakasle goi mailakoa urte askotan zehar izan ondoren, izugarritzko ospe eta ohorea jaso zuen bere garaian. Agramontar familia nagusi bateko kidea zen¹¹⁵. Bere iritzi eta sentimenduak idazlan zehatz batean argitara eman zituen: *Carta Apologética* delakoan¹¹⁶. Nahiko ongi ezagutzen da egun agiri hau, baina oraindik ere dokumentu hau eta Azpilkuetaren beste zenbait idazlan, oso egokiak izan daitezkeela iruditzen zait, konkistaren aurpegi subjektiboak, sortutako sentimenduak, eta hauen oihartzuna lantzerakoan. Oso onuragarria izan daiteke kontuan izatea bere anaia, Martin de Azpilcueta el Mayor, eta bere norabidea, Roldan Jimenok aztertu

... la reconfiguración de la identidad navarra (1512-1720)". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 32-61 orr.

113. HUICI, ESARTE, MONTEANO, PESCADOR eta MONREAL-JIMENOren monografiak, besteak beste, artikulu honetan azpimarratuak (ikus 87 oharra) iritzi horren alde jartzen dira.

114. Del Burgok dio, op. cit. 599 orr., nafarrek ez zutela sentipen ezezkorrik izan, pena edo nostalgiarik ere ez, baina erregetza propioa galdu izanak sort zitzakeen sentimenduak ez ditu aipatzen.

115. Bi biografia aipagarrienak, oraindik ere: ARIGITA y LASA, Mariano. *El Doctor Navarro Don Martín de Azpilcueta y sus obras. Estudio histórico-crítico*. Pamplona: Imprenta Provincial, 1895; Hermilio de OLÓRIZ *Nueva biografía del doctor navarro D. Martín de Azpilcueta y enumeración de sus obras. Apuntes reunidos*. Pamplona: Imprenta, Librería y Encuadernación de N. Aramburu, 1916.

116. *Carta Apologética*, traducción y notas de José Manuel PÉREZ PRENDES, In: Martín de AZPILCUETA, *Comentario resolutorio de Cambios*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1965; XXIX-LV orr.

berri duena¹¹⁷. Doktore Nafarrak, bera bezala Martin deitzen zen anai zaharragoa zeukan (Martín de Azpilcueta el Mayor). Honek, konkista ondoren, errege-erregina legitimoen alde borrokatu zuen Juan Navarroren (*Navarrico*) aurkako prozesuan parte hartu zuen, Nafarroako Kontseiluaren agindua betez. Jarrera nahiko zorrotza eta gogorra hartu zuen Doktore Nafarraren anaiak, agramontar familia goreneko baten kidea izanik, agramontar baten aurka. Anai gaztearengan ere, hau da, Doktore Nafarrarengan, soma ditzakegu horrelako sentimendu eta jarrera kontrajarriak. Azken batean, hona hemen zer nolako iritzia zeukan bere herrikideei buruz:

Horregatik, umetatik ados ez nagoenez izen bereko edo odol bereko taldekoak ez direnak gorrotatzen dituztenekin, sarritan Nafarroan bertan zenbait nafar herrikideen aurka jarri izan naiz, beste nafar batzuk gorrotatzen dituztelako, arrazoi bakar batengatik: beste bando (*factio*) batekoak izateagatik.¹¹⁸

117. JIMENO ARANGUREN, Roldán. "Martín de Azpilcueta el mayor, el Consejo Real y el proceso contra Juan Navarro, defensor de la causa de los Albret en la conquista de Navarra". In: *Príncipe de Viana*, 254 (2011); 553-564 orr.

118. "Et iam inde a puero plurimum adversos eis, qui alias eo solo nomine quod sint illius vel illius gentis aut factionis oderant. Quare frequentissime adversatus sum in Navarra, Navarris illis, qui alios Navarros, eo solo propterea quod essent alterius factionis oderant." (*De finibus humanorum actuum*. Roma: 1584. *Tenor Epistolae praefatae apologetica*, 56 orr.; gaztelera, J.M. PEREZ-PRENDESen argitalpena, op. cit., XLIV orr.).

Bibliografía aipatua

- ADOT LERGA, Álvaro. *Juan de Albret y Catalina de Foix o la defensa del Estado navarro (1483-1517)*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2005.
- . “En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la Monarquía Hispana. Una aproximación bibliográfica”. In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispana* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011). Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 447-478 orr.
- . *Navarra, julio de 1512. Una conquista injustificada*. Pamplona: Pamiela, 2012. (Prólogo por Pierre Force, colaboración de Izaskun Aisa Larumbe, traductora del texto de Francesco Guicciardini de la obra *Historia de Italia*).
- ALLI ARANGUREN, Juan Cruz. “Arturo Campión y Jayme-Bon, escritor y político (1854-1937)”. In: *Notitia Vasconiae. I Symposium: El Derecho Histórico de los Territorios de Vasconia: Protagonistas y artífices*. Donostia-San Sebastián: Euskal Herriko Zuzenbide Historikorako Institutua, 2002; 469-547 orr.
- AOIZ, Florencio. *La Vieja herida. De la conquistista española al Amejoramiento Foral*, Tafalla: Txalaparta 2002.
- ARIGITA y LASA, Mariano. *Nueva biografía del doctor navarro D. Martín de Azpilcueta y enumeración de sus obras. Apuntes reunidos*. Pamplona, 1916 (reimpr. facsímil, Pamplona, Jiménez Gil editor, 1998).
- ARREGUI ZAMORANO, Pilar. “Capítulos del Fuero Reducido de Navarra que impidieron su confirmación”. In: *Initium. Revista Catalana d'història del dret*, 8 (2003); 85-142 orr.
- ARRIETA, Idoia. “Donostiaren konkistaren agiri ezkutaren aurkezpena: ikerketaren ibilbidea eta ekarpen historiko-kritikoa”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 227-248 orr.
- ARRIETA, Jon. “Las formas de vinculación a la Monarquía y de relación entre sus reinos y coronas en la España de los Austrias. Perspectivas de análisis”. In: *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*. Edición a cargo de Antonio Álvarez-Ossorio Alvaríño y Bernardo J. García García, Madrid: Fundación Carlos de Amberes (Ed. Villaverde S.L.) 2004; 303-326 orr.
- . “Formas de unión de reinos: tipología y casuística en perspectiva jurídico-política (siglos XVI-XVIII)”. In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 89-125 orr.
- ARVIZU, Fernando de. *Anuario de Historia del Derecho español*, 70 (2000); 611-614 orr., (M. P. Huiciren zenbait idazlanen iruzkina: *En torno a la conquista de Navarra*, Pamplona, 1993; *La Cámara de Comptos de Navarra en los siglos XVI y XVII*. Pamplona, 1996; *La Cámara de Comptos de Navarra entre 1700 y 1836*, Pamplona, 1999).
- . “Navarra: un reino en la Monarquía Española (1512-1829)”. *Anuario de Historia del Derecho español*, LXXXII (2012); 413-469 orr.
- ASIRON, Joseba. “Recuperando los recuerdos perdidos”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 467-476 orr.
- AYERBE, Rosa. “El derecho a la conquista de Navarra por el Rey Fernando (1512), según algunos autores de la época. Juan Díez de Aux y Marcilla y su ‘Ivsta ocpación del Reino de Navarra’: sobre el derecho del Reino de Aragón a la vinculación de Navarra a ella y no a Castilla (1562-1572)”. In: *Iura Vasconiae*, 9 (2012). San Sebastián: Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia (FEDHAV), 2012; 569-632 orr.
- AA.VV. *1512. Nafarroaren konkista 500 urte = 500 años de conquista en Navarra*. Euskal Herriko historialarien I. biltzarreko Aktak. 1512. Euskal Herriko Historialarien I.

Biltzarreko Aktak. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010.

—. 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua = Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Euskal Herriko Historialarien II. Biltzarreko Aktak. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011.

—. 475 Aniversario Conquista de Navarra: *Jornadas históricas*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, *Cuadernos de sección Historia-Geografía*, 11, 1989.

—. *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispánica* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011). Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012.

BARAIBAR, Alvaro. *Extraño federalismo: la vía navarra a la democracia, 1973-1982*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2004.

BASTERRETxea, Amaia. "Bizkaiko hiribilduen papera Nafarroako gerran: Bilboren partaidetza". In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 137-144 orr.

BELY, Lucien. "Casas soberanas y orden político en la Europa de la Paz de Utrecht". In: *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Pablo Fernández Albaladejo (ed.). Madrid: Marcial Pons, 2001; 69-98 orr.

BOISSONNADE, Prosper. *Histoire de la réunion de la Navarre a la Castille. Essai sur les relations des princes de Foix-Albret avec la France et l'Espagne (1479-1521)*. Paris, 1893.

CANNY, Nicholas. "La incorporación de Irlanda y Escocia a Inglaterra. Una comparación con la Península Ibérica". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 453-468 orr.

CHAVARRÍA MÚGICA, Fernando. *Monarquía fronteriza: Guerra, linaje y comunidad en la España Moderna (Navarra, siglo XVI)*.

Florença: Departament of History and Civilisation: European University Institute, 2006.

CORRAO, Pietro. *Governare un regno. Potere, società e istituzioni in Sicilia fra Trecento e Quattrocento*, Napoli, 1991.

DEL BURGO, Jaime Ignacio. *Origen y fundamento del Régimen Foral de Navarra*. Pamplona: Aranzadi; 1968.

DEL BURGO, Jaime; DEL BURGO, Jaime Ignacio. *Historia de Navarra. Desde la prehistoria hasta su integración en la Monarquía española (S. XVI)*. Pamplona: Ediciones Académicas; 2012.

DESPLAT, Christian. "1620: la unión del Beame, de Navarra y del reino de Francia. Entre ficciones y realidades políticas y religiosas". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 469-486 orr.

ESARTE MUNIAIN, Pedro. *Navarra, 1512-1530. Conquista, ocupación y sometimiento militar, civil y eclesiástico*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2001.

—. *Vasconia en el siglo XII. De Reino de Pamplona a Reino de Navarra*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2004.

ESTÉVEZ, Xosé. "La política peninsular de los RR.CC.". In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 91-125 orr.

ESTORNÉS ZUBIZARRETA, Idoia. *La construcción de una nacionalidad vasca. El Autonomismo de Eusko Ikaskuntza (1918-1931)*. San Sebastián: Eusko Ikaskuntza, 1990.

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo. "'Unida' y 'separada'. Navarra y la formación de la Monarquía de España". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*.

- Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 487-505 orr.
- FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012.
- FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo. "Examen de la conquista castellana. La introspección de los cronistas navarros (siglos XVI-XVIII)". In: *Príncipe de Viana*, 41, 2000; 79-134 orr.
- . "'Ex hostibus et in hostes'. La configuración de identidades colectivas como confrontación múltiple: Navarra entre Sobrarbe y Cantabria (siglos XVI y XVII)". In: *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, ed. a cargo de Antonio Álvarez-Ossorio y Bernardo J. García García. Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 2004; 327-354 orr.
- . "Revisionismo historiográfico sobre la conquista de Navarra (1512)". In: *Gobernar y administrar justicia: Navarra ante la incorporación a Castilla*, Mercedes Galán Lorda, directora. Pamplona: Thomson Reuters Aranzadi, 2012; 19-44 orr.
- . "Los debates sobre la conquista y la reconfiguración de la identidad de Navarra (1512-1720)". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 31-61 orr.
- FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, Luis Javier. "Derrumbe de la monarquía y supervivencia del reino: Navarra en torno a 1512". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 201-298 orr.
- GALÁN LORDA, Mercedes. "Los títulos jurídicos en la adquisición de territorios: la conquista de Navarra". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 127-166. orr.
- GALASSO, Giuseppe. "Procesos de integración en Europa (siglos XV-XVII). Conquistas, uniones, aceptaciones y rechazos". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 19-27 orr.
- GARCÍA PÉREZ, Rafael. *Antes leyes que reyes. Cultura jurídica y constitución política en la Edad Moderna (Navarra, 1512-1808)*. Milano: Giuffrè, 2008.
- . "El debate sobre la incorporación de Navarra a Castilla durante la Edad Moderna". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 189-197 orr.
- GOYHENETCHE, Jean. *Les basques et leur histoire. Mythes et réalités*. Donostia-Baiona: Elkar, 1993.
- HERNANDO, Carlos José. "Entre Venus y Marte. Nápoles, Navarra y otras conquistas: la agregación de territorios a la monarquía de España". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). 1512. *Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 415-451 orr.
- HERRERO LICEAGA, Victoriano J.; FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, Montserrat. "La participación de Gipuzkoa en la conquista de Navarra: el ejemplo de Azkoitia y Azpeitia (1516-1524)". In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatuak. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 353-386 orr.
- HUICI GOÑI, María Puy. *En torno a la conquista de Navarra*. Pamplona: 1993.
- IDOATE, Florencio. "Las fortificaciones de Pamplona a partir de la conquista de Navarra". In: *Príncipe de Viana*, 54-55 (1954); 57-154 orr.;
- IRUJO, Manuel de. *Inglaterra y los vascos*. Buenos Aires: Editorial Vasca EKIN S.R.L., 1945 (hau erabiltzen dut artikulu honetan). Argitalpen berria, Ed. Txalaparta, Tafalla, 2004.

—. *Instituciones jurídicas vascas*. Primera edición, Buenos Aires, 1945. Reimpresión, Tafalla: ed. Txalaparta, 2006, con prólogo de Andrés Urrutia.

JIMENO ARANGUREN, Roldán. “Martín de Azpilcueta el mayor, el Consejo Real y el proceso contra Juan Navarro, defensor de la causa de los Albret en la conquista de Navarra”. In: *Príncipe de Viana*, 254 (2011); 553- 564 orr.

—. “Nafarroako Konkistaren justifikazio juridikoa”. In: *Uztaro*, núm. 82 (2012). Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea; 35-52. orr.

JIMENO JURÍO, José María. “La guerra de 1512- 1522 y su repercusión sobre los territorios de la corona de Navarra”. In: *475 Aniversario Conquista de Navarra: Jornadas históricas*. José María JURÍO (et al.). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, *Cuadernos de sección Historia-Geografía*, 11, 1989; 11-32 orr.

LACARRA, José María. *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, vol. 3. Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1973.

LALINDE, Jesús. *La Corona de Aragón en el Mediterráneo Medieval (1229-1479)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1979.

LARREA, Juan José. “La Navarra Marítima edo historiagintza zer ez den”. In: *Hika*, 165 zka. 2005eko apirila.

LE PAGE, Dominique. “La unión de los ducados de Bretaña y Borgoña al reino de Francia (finales del siglo XV – años 1540)”. In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.). *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 389-414 orr.

LEONÉ PUNCEL, Santiago. *Los Fueros de Navarra como lugar de la memoria*. Donostia-San Sebastián: FEDHAV, Serie Humboldt, 2, 2002.

LLORENTE, Juan Antonio. *Noticias históricas de las tres provincias vascongadas de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya*, I. Madrid: Imprenta de Don Luciano Vallín, 1806.

MARTÍNEZ GÁRATE, Luis. “Reflexión sobre la historia: una carta del lehendakari Aguirre”.

In: 1512. *Euskal lurraldeak eta nafar Estatu*. *Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 435-447 orr.

MONREAL, Gregorio. “1200, una fecha significativa en la evolución de Vasconia”. In: *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 45, 2 (2000).

MONREAL ZIA, Gregorio; JIMENO ARANGUREN, Roldán. *Textos histórico-jurídicos navarros Vol II. Historia moderna*. Pamplona: Gobierno de Navarra, Colección “Pro Libertate”, 2011.

MONREAL, Gregorio; JIMENO, Roldán. *Conquista e incorporación del reino de Navarra a Castilla*. Pamplona: Pamiela, 2012, 421-424 orr.

MONTEANO, Peio J. *La Guerra de Navarra (1512-1529). Crónica de la conquista española*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2010.

NAUSIA PIMOULIER, Amaia. “Mujeres sometidas, mujeres descarriadas. El disciplinamiento de la mujer navarra en el siglo XVI”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatu*. *Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 307-352 orr.

NIEVA, José Luis. *La idea euskara de Navarra, 1864-1902*. Bilbao: Fundación Sabino Arana; Euskara Kultur Elkargoa, 1999.

OLAVE Y DÍEZ, Serafín. *Reseña histórica y análisis comparativo de las constituciones forales de Navarra, Aragón, Cataluña y Valencia*. Madrid: Imprenta de Aribau y C. Impresores de Cámara de S.M., 1875 (Reimpresión, Librerías Paris-Valencia, 1995).

OLIVER-COPONS, Eduardo. *Conquista y anexión de Navarra. Bosquejo histórico*. Madrid: Biblioteca Económica de Ciencias Militares, vol. V, 1888.

OLÓRIZ, Hermilio. *Nueva biografía del doctor navarro D. Martín de Azpilcueta y enumeración de sus obras. Apuntes reunidos*. Pamplona, 1916 (reimpr. facsimil, Pamplona, Jiménez Gil editor, 1998).

—. *Fundamento y defensa de los Fueros*, Pamplona: Imprenta de Román Velandia, 1880.

- . *Resumen histórico del Antiguo Reino de Navarra*. Pamplona: Imprenta Provincial, 1887). Reed. San Sebastián: Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia, 2009.
- ORELLA, José Luis (ed.). *Guipúzcoa y el reino de Navarra en los siglos XIII y XIV*, ed. a cargo de José Luis ORELLA, Cuadernos Universitarios Departamento de Historia, nº 4, Universidad de Deusto. San Sebastián, 1987.
- ORELLA UNZUÉ, José Luis. “Razones ideológicas del ultimátum de Fernando el Católico sobre sus derechos al reino de Navarra: 31-VII-1512”. In: *Príncipe de Viana*, 37 (1976) 207-225 orr.
- . “Los ideólogos que respaldaron a Fernando el Católico para legalizar la conquista”. In: *1512. Nafarroaren konkista 500 urte. 500 años de conquista en Navarra*. Euskal Herriko historialarien I. biltzarreko Aktak. 1512. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010; 153-182 orr.
- . “Las tortuosas relaciones de Navarra con la Santa Sede durante la conquista del reino”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 179-225 orr.
- OSTOLAZA ELIZONDO, Mª Isabel; PANIZO SANTOS, Juan Ignacio; BERZAL TEJERO, Mª Jesús. *Fernando el Católico y la empresa de Navarra (1512-1516)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2011.
- PESCADOR MEDRANO, Aitor. *Navarra, 1510-1513. Diario de una conquista*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2012.
- RAMÍREZ VAQUERO, Eloísa. “Catalina de Foix y Juan de Albret: los últimos reyes de un engranaje feudal”. In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispana* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011). Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 95-126 orr.
- RECONDO, José Antonio. “Tolosa en la conquista de Navarra”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011; 65-90 orr.
- RODRÍGUEZ GIL, Magdalena. “La incorporación de reinos como medio hacia la absolutización de la monarquía. El caso de Navarra”. In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 167-188 orr.
- RYDER, Alan. *El reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, Valencia: Edicions Alfons el Magnànim, 1987, (Ed. inglesa, Oxford, 1976);
- SÁNCHEZ PRIETO, Juan María. *El imaginario vasco: representaciones de una conciencia histórica, nacional y política en el escenario europeo, 1833-1876*, prólogo, Charles-Olivier Carbonell. Barcelona: Ediciones Internacionales Universitarias, Eiunsa, 1993.
- . “Prácticas discursivas y construcción política. Debates en torno a la conquista e integración de Navarra en España durante los siglos XIX y XX”. In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*. Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 63-86 orr.
- SERRANO IZKO, Bixente. “Españiar eta nafar bibliografía Nafarroako konkistaz”. In: *1512. Nafarroaren konkista 500 urte, 500 años de conquista en Navarra*, Euskal Herriko historialarien I. biltzarreko Aktak. 1512. Actas del I Congreso de Historiadores de Navarra, Donostia-San Sebastián: Txertoa, 2010; 141-150 orr.
- . “Urtebeteko uzta bibliografikoa Nafarroako konkistaren inguruan”. In: *1512. Euskal lurraldeak eta nafar Estatua. Los territorios vascos y el Estado Navarro*. Actas del II Congreso de Historiadores de Navarra. Donostia: Txertoa, 2011.
- SESMA MUÑOZ, J. Ángel. “El matrimonio de Fernando e Isabel y la unión de las coronas de Castilla y Aragón”. In: *En los umbrales de España. La incorporación del Reino de Navarra a la monarquía hispana* (Actas de la XXXVIII Semana de Estudios Medievales de Estella. 18 al 22 julio 2011). Pamplona: Gobierno de Navarra, 2012; 27-55 orr.
- SIERRA URZAIZ, Francisco Javier. “La conquista de Navarra: estudio bibliográfico

desde el siglo XVI al XX". In: *475 Aniversario Conquista de Navarra: Jornadas históricas*. José María JURÍO (et al.). San Sebastián: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, *Cuadernos de sección Historia-Geografía*, 11, 1989; 91-120 orr.

SORIA SESÉ, Lourdes. "El orden jurídico de la incorporación de Navarra a la Monarquía hispánica". In: *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid*, 98 (2003); 1-44 orr. [separata], 40 orr.

SORAUREN, Mikel. *Historia de Navarra, el Estado vasco*. (1ª ed. 1999) Pamplona-Iruña: Pamiela, 2000.

SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis. *Fernando el Católico y Navarra. El proceso de incorporación del reino a la Corona de España*, Madrid: Ediciones Rialp S.A., 1985.

TAMAYO SALAVERRÍA, Virginia. *La autonomía vasca contemporánea. Foralidad y estatutismo, 1975-1979*, Vitoria: IVAP, 1994.

TRAGGIA, Joaquín. "Navarra". In: *Diccionario geográfico-histórico de España, por la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1802, tomo 2; 56-166 orr. (*Diccionario geográfico-histórico de España por la Real Academia de la Historia: Sección 1, comprende el Reyno de Navarra, Señorío de Vizcaya y provincias de Álava y Guipúzcoa*, 1802). Argitalpen berria, CD-Rom batekin, Virginia TAMAYO eta Roldán JIMENOK prestatu dutena, Fundación para el Estudio del Derecho Histórico y Autonómico de Vasconia (Donostia-San Sebastián, 2005).

URZAINQUI, Tomás; OLAIZOLA, Juan M^a. *La Navarra Marítima*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 1998.

USUNÁRIZ Jesús María. "Las reclamaciones dinásticas: Navarra en las negociaciones hispano-francesas (siglos XVI-XVII)". In: FLORISTÁN, Alfredo (Coord.), *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona: Ariel (Gobierno de Navarra) 2012; 299-334 orr.

VICENS VIVES, Jaime. *Fernando el Católico, Príncipe de Aragón, Rey de Sicilia 1458-1478: (Sicilia en la política de Juan II de Aragón)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1952.

—. *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*. Barcelona: Editorial Yunque, 1940.

VILLACAÑAS, José Luis. *La Monarquía Hispánica (1284-1516)*. Madrid: Espasa, 2008.

YANGUAS Y MIRANDA, José. *Historia de la conquista del reino de Navarra por el Duque de Alba, general del ejército del rey Fernando el Católico, en el año de 1512, escrita por Luis Correa, e ilustrada con notas y con un prólogo, breve compendio de la historia de dicho reino*, Pamplona: Imprenta de Longás y Ripa, 1843.